ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

The Greek Review of Social Research

Vol 128 (2009)

128 Α΄

Προσδιοριστικοί παράγοντες της φτώχειας των εργαζομένων: μια πρώτη προσέγγιση

Μαρία Κετσετζοπούλου

doi: 10.12681/grsr.9883

Copyright © 2016, Μαρία Κετσετζοπούλου

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0.

To cite this article:

Κετσετζοπούλου Μ. (2016). Προσδιοριστικοί παράγοντες της φτώχειας των εργαζομένων: μια πρώτη προσέγγιση. *The Greek Review of Social Research*, *128*, 77–114. https://doi.org/10.12681/grsr.9883

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 20/04/2024 16:09:40

Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 128 Α΄, 2009, 77-114

*Μαρία Κετσετζοπούλου**

ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ ΤΩΝ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ: ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο σκοπός του άρθρου είναι να εξετάσει τη σχέση της απασχόλησης με τη φτώχεια και να εντοπίσει ορισμένους βασικούς παράγοντες «κινδύνου» που αυξάνουν την πιθανότητα ενός ατόμου που εργάζεται να βρεθεί σε κατάσταση φτώχειας. Από την ανάλυση των στοιχείων για τα επαγγελματικά και ατομικά χαρακτηριστικά των εργαζομένων ατόμων προκύπτει ότι ορισμένα επαγγέλματα και μερικοί κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας, η αυτοαπασχόληση, η μερική απασχόληση, η προσωρινή εργασία, το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης και η μεγάλη ηλικία εμφανίζονται ως σημαντικοί επιβαρυντικοί παράγοντες για την εμφάνιση της φτώχειας των εργαζομένων. Επιπλέον, η φτώχεια των ατόμων σχετίζεται και με τη σύνθεση του νοικοκυριού στο οποίο ζουν και τη συμμετοχή των μελών του στην απασχόληση. Τέλος, αναφέρονται ορισμένες ενδείξεις που προκύπτουν από τη διεθνή βιβλιογραφία και θέτουν ζητήματα για ευρύτερη διερεύνηση σχετικά με το ρόλο του κοινωνικού κράτους ως παράγοντα που επιδρά σημαντικά στα επίπεδα φτώχειας των εργαζομένων.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εργασία έχει αναγνωρισθεί ως ο κυριότερος παράγοντας για τη μείωση της φτώχειας και η προώθηση της απασχόλησης αποτελεί σημαντικό εργαλείο των πολιτικών καταπολέμησης της φτώχειας και του αποκλεισμού που εφαρμόζουν η Ευρωπαϊκή Ένωση και οι χώρες μέλη. Αναγνωρίζεται, ωστόσο, ότι η ένταξη στην αγορά εργασίας δεν εξασφαλίζει

* Ερευνήτρια στο Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

την αποφυγή της κατάστασης φτώχειας. Το χαμηλό εισόδημα, η υποαπασχόληση, η μερική απασχόληση, το μέγεθος και η σύνθεση του νοικοκυριού, στο οποίο, για παράδειγμα, κανένα από τα μέλη σε παραγωγική ηλικία δεν εργάζεται ή εργάζεται μόνο ένα μέλος, ενώ υπάρχουν περισσότερα εξαρτώμενα άτομα, συχνά αποτελούν πηγή για την ύπαρξη του προβλήματος που αναφέρεται ως «φτώχεια των εργαζομένων» (in-work poverty). Αξίζει να σημειωθεί ότι μέχρι πρόσφατα η εκτίμηση της φτώχειας γινόταν με μονάδα αναφοράς το νοικοκυριό και οι σχετικές εργασίες εξέταζαν τη σχέση της απασχόλησης με τη φτώχεια ανάλογα με το εργασιακό καθεστώς του αρχηγού του νοικοκυριού. Οι μελέτες που αναφέρονται στους εργαζόμενους φτωχούς σε ατομικό επίπεδο είναι ακόμα περιορισμένες στην Ευρώπη.[1] Επίσης, ο ορισμός για τους εργαζόμενους φτωχούς που έχουν υιοθετήσει ορισμένες χώρες, αν και εμπεριέχει κοινά σημεία, βασίζεται σε διαφορετικές προσεγγίσεις όσον αφορά είτε το εξεταζόμενο χρονικό διάστημα που ένα άτομο βρίσκεται στην απασχόληση, είτε τη θέση που κατέχει στην αγορά εργασίας, είτε τα όρια της φτώχειας.

Στην Ελλάδα δεν υπάρχει επίσημος εθνικός ορισμός για τη φτώχεια των εργαζομένων, και γενικά το ενδιαφέρον, τόσο το πολιτικό όσο και το ερευνητικό, για το θέμα φαίνεται περιορισμένο, τουλάχιστον μέχρι πρόσφατα.[2] Το φαινόμενο της φτώχειας στη χώρα μας έχει αποτελέσει αντικείμενο συστηματικών διερευνήσεων, στις οποίες η εκτίμηση της φτώχειας γινόταν, όπως και στον ευρωπαϊκό χώρο, με μονάδα αναφοράς το νοικοκυριό (και όχι το άτομο), λαμβάνοντας υπόψη το εργασιακό καθεστώς του αρχηγού του νοικοκυριού.[3]

Τα τελευταία χρόνια, ωστόσο, ταυτόχρονα με την έμφαση που δόθηκε, μέσω της ευρωπαϊκής πολιτικής απασχόλησης, στην επιδίωξη καλύτερης ποιότητας της εργασίας και με την προώθηση της Ανοιχτής Μεθόδου Συντονισμού των εθνικών πολιτικών απασχόλησης και κοινωνικής ενσωμάτωσης, έμφαση δόθηκε και στην εκτίμηση και την παρακολούθηση της κατάστασης των εργαζομένων φτωχών, ως μιας συγκεκριμένης ομάδας του πληθυσμού που συνδέεται τόσο με την απασχόληση και την

1. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2004.

2. Ιωακείμογλου Η. και Σουμέλη Ε., 2002.

3. Μητράκος Θ., Πανοπούλου Γ. και Τσακλόγλου Π., 2001. Επίσης, Tsakloglou P., 1990· Τσακλόγλου Π., 1993· Tsakloglou P. and Panopoulou G., 1998· Τσακλόγλου Π., 1999 και Τσακλόγλου Π., Πανοπούλου Γ. και Μητράκος Θ., 2001.

ποιότητα της εργασίας γενικότερα, όσο και με τη φτώχεια. Μετά από την «επίσημη» αυτή αναγνώριση της φτώχειας των εργαζομένων, οι επίσημες κοινοτικές και εθνικές εκτιμήσεις για τη φτώχεια άρχισαν να δημοσιεύονται με μονάδα αναφοράς το άτομο. Υιοθετήθηκαν κοινοί δείκτες για την καταγραφή, εκτίμηση και παρακολούθηση της φτώχειας γενικά, περιλαμβανομένης και της φτώχειας των εργαζομένων.[4] Στο πρώτο Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση (2001-2003) παρουσιάζονται για πρώτη φορά εκτιμήσεις για τον κίνδυνο φτώχειας των ανέργων, αλλά και των εργαζομένων ατόμων και όχι των νοικοκυριών.[5] Παρότι γίνεται πλέον συστηματική αναφορά στο επίπεδο φτώχειας αυτής της πληθυσμιακής ομάδας τόσο στις ευρωπαϊκές χώρες όσο και στην Ελλάδα, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι η διερεύνηση των παραγόντων που σχετίζονται με τα επίπεδα φτώχειας των εργαζομένων βρίσκεται ακόμα σε αρχικό στάδιο.[6]

Στο παρόν άρθρο εξετάζεται η σχέση της απασχόλησης με τη φτώχεια και επιχειρείται μία πρώτη εκτίμηση των βασικών παραγόντων που σχετίζονται με τα επαγγελματικά και ατομικά χαρακτηριστικά των ατόμων και που επηρεάζουν την πιθανότητα ενός ατόμου που εργάζεται να βρεθεί σε κατάσταση φτώχειας. Ως βασικός δείκτης για τη μέτρηση της φτώχειας των εργαζομένων χρησιμοποιείται ο δείκτης που υιοθετήθηκε από τα όργανα της ΕΕ στο πλαίσιο της Ανοιχτής Μεθόδου Συντονισμού των εθνικών πολιτικών απασχόλησης και κοινωνικής ενσωμάτωσης. Για το σκοπό της ανάλυσης, παρουσιάζονται και αξιοποιούνται επεξεργασίες πρωτογενών στοιχείων από την Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC 2003) που διενεργήθηκε από τη Γενική Γραμματεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδας με τη συμμετοχή του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών. Η επεξεργασία των στοιχείων και η ανάλυση που ακολουθεί βασίζονται στους εννοιολογικούς ορισμούς και στο μεθοδολογικό πλαίσιο που περιγράφονται στην επόμενη ενότητα. Στη συνέχεια, η ανάλυση επικεντρώνεται στην εξέταση των επαγγελματικών και ατομικών χαρακτηριστικών των εργαζομένων με σκοπό να εντοπισθούν ορισμένοι «παράγοντες κιν-

4. Οι δείκτες αυτοί έγιναν γνωστοί ως δείκτες του Leaken. Social protection Committee, 2001. Επίσης, European Commission, Eurostat, 2004.

5. Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, 2005.

6. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2004. Επίσης, ΕΣΥΕ, 2009; ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, 2008; Κετσετζοπούλου Μ., 2007; Παρατηρητήριο Φτώχειας, Εισοδημάτων, Ανισοτήτων και Κοινωνικού Αποκλεισμού (ΠΑΦ-ΕΑΚ), 2008.

δύνου» που επιδρούν αυξητικά στον κίνδυνο φτώχειας των εργαζομένων αυτών. Επιπλέον, εξετάζεται η επίδραση της σύνθεσης του νοικοκυριού και της συμμετοχής στην απασχόληση των μελών του στα επίπεδα φτώχειας. Η τελευταία ενότητα επιχειρεί να εντοπίσει άλλους παράγοντες, όπως έχουν αναφερθεί στη σχετική βιβλιογραφία, και, ειδικότερα, την αποτελεσματικότητα του κοινωνικού κράτους που συνδέεται άμεσα με την έκταση της φτώχειας των εργαζομένων και αποτελεί θέμα για ευρύτερη διερεύνηση.

1. Η ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΜΕ ΤΗ ΦΤΩΧΕΙΑ: ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Στην ερμηνεία για τη φτώχεια των εργαζομένων εμπλέκονται δύο ξεχωριστά, μέχρι πρόσφατα τουλάχιστον, ερευνητικά πεδία –εργασία και φτώχεια– και αυτό έχει δημιουργήσει μια δυσκολία τόσο στη διατύπωση ενός ευρύτερα αποδεκτού ορισμού, όσο και στην εμπειρική διερεύνηση του θέματος, όπως διαπιστώνεται στη σχετική βιβλιογραφία.[7] Γενικά, δύο προσεγγίσεις είναι πιθανές: α) η κατάσταση των εργαζομένων φτωχών μπορεί να θεωρηθεί ως κατάσταση ενός τμήματος απασχολουμένων, η οποία είναι αποτέλεσμα του οικονομικού περιβάλλοντος και σχετίζεται κυρίως με τη χαμηλά αμειβόμενη εργασία, τη χαμηλή παραγωγικότητα και την αυξανόμενη ζήτηση για εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό και β) η φτώχεια των εργαζομένων μπορεί να προσεγγισθεί ως κοινωνικό φαινόμενο που σχετίζεται με τη θέση του νοικοκυριού στο ευρύτερο οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον, με τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, με την ποιότητα της εργασίας γενικότερα, με το σύστημα κοινωνικής προστασίας. Και οι δύο προσεγγίσεις φαίνονται εξίσου σημαντικές, εφόσον η φτώχεια των εργαζομένων σχετίζεται άμεσα τόσο με το εργασιακό καθεστώς του ατόμου και το επίπεδο της αμοιβής του, όσο και με το ευρύτερο κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον, εάν λάβουμε υπόψη ειδικά ότι η φτώχεια εκτιμάται σε σχετικούς όρους. Δυσκολία στον ορισμό και τη μέτρηση της φτώχειας των εργαζομένων δημιουργεί και η εμπλοκή δύο πληθυσμιακών μονάδων αναφοράς για την εκτίμηση του εισοδήματός τους: πρώτον, τα άτομα που εξετάζονται ως απασχολούμενοι και, δεύτερον, το νοικοκυριό, εφόσον τα όρια φτώχειας υπολογίζονται –ως συνήθως– με βάση το οικογενειακό εισόδημα.

7. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2004.

Στην εξέταση της φτώχειας των εργαζομένων που επιχειρείται τα τελευταία χρόνια στον ευρωπαϊκό χώρο τα δύο ερμηνευτικά αυτά πλαίσια συνδυάζονται. Έμφαση δίνεται στην εκτίμηση του ατομικού εισοδήματος από εργασία και στην επίπτωσή του στη φτώχεια του νοικοκυριού στο οποίο ζει το άτομο. Με βάση την εκτίμηση της οικονομικής κατάστασης του νοικοκυριού, περιλαμβανομένων των παιδιών και των άλλων εξαρτώμενων ατόμων που ζουν στο νοικοκυριό, εκτιμάται ουσιαστικά η (οικονομική) ευημερία όλου του πληθυσμού που μένει σε νοικοκυριά όπου υπάρχει εργαζόμενος.

Με την υιοθέτηση του ισοδύναμου εισοδήματος του νοικοκυριού ως μονάδας μέτρησης της φτώχειας, η οικονομική κατάσταση των ατόμων εξαρτάται από το άθροισμα των εισοδημάτων όλων των μελών του νοικοκυριού. Για παράδειγμα, η σύζυγος που εργάζεται με μερική απασχόληση και βασίζεται στο εισόδημα του άνδρα της, ενώ το δικό της εισόδημα έχει συμπληρωματικό χαρακτήρα, ή ο νέος προσλαμβανόμενος με το χαμηλότερο μισθό που ζει με τους γονείς του, είναι πιθανό να μην εντοπιστούν στους εργαζόμενους φτωχούς, επειδή για την εκτίμηση της κατάστασης φτώχειας λαμβάνεται υπόψη το ισοδύναμο εισόδημα του νοικοκυριού στο οποίο ζουν. Συνεπώς, το εισόδημα από εργασία που αποδίδεται σε κάθε απασχολούμενο άτομο δεν αντιπροσωπεύει τη χρηματική απολαβή από την εργασία του, αλλά το επίπεδο διαβίωσης του νοικοκυριού στο οποίο ζει. Η εκτίμηση της επίπτωσης της αμοιβής της εργασίας στην οικονομική κατάσταση του νοικοκυριού (και όχι του ατόμου) θεωρείται καλύτερος δείκτης για την ευημερία που μπορεί να προσφέρει μια εργασιακή θέση, όπως υποστηρίζεται στη σχετική βιβλιογραφία.[8]

Από την άλλη πλευρά, ο δείκτης που μετράει τη φτώχεια των εργαζομένων εμφανίζεται πολύ ευαίσθητος και επηρεάζεται έντονα από τις ιδιαιτερότητες της αγοράς εργασίας κάθε χώρας, όπως από το βαθμό συμμετοχής των γυναικών στην απασχόληση, από την έκταση της μερικής και προσωρινής απασχόλησης, καθώς και από μια σειρά άλλων παραγόντων όπως τα οικογενειακά πρότυπα, τα συστήματα κοινωνικής προστασίας κ.ά.

Μια σειρά από παράγοντες σχετίζονται άμεσα ή και έμμεσα με τον κίνδυνο φτώχειας, πολλοί από αυτούς είναι δύσκολο να εκτιμηθούν. Για παράδειγμα, δεδομένου ότι το εισόδημα αποτελεί το βασικό κριτήριο

8. Bardone L., Guio AC., 2005. Επίσης, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2004.

για την εμφάνιση της (οικονομικής) φτώχειας, η έκταση της χαμηλά αμειβόμενης εργασίας σε μια χώρα ασφαλώς συνδέεται άμεσα με την εμφάνιση της φτώχειας γενικά και ειδικότερα με αυτή των εργαζομένων, εάν και οι εκτιμήσεις για τη «συνεισφορά» των χαμηλών μισθών στη διαμόρφωση της συνολικής φτώχειας ποικίλλουν σημαντικά ανάμεσα σε διάφορες σχετικές μελέτες στη διεθνή βιβλιογραφία. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η φτώχεια των εργαζομένων και η χαμηλά αμειβόμενη εργασία, παρότι είναι δύο έννοιες που συνδέονται στενά (και σχεδόν ταυτίζονται), εκφράζουν διαφορετική εισοδηματική κατάσταση. Ένα άτομο μπορεί να είναι χαμηλά αμειβόμενος εργαζόμενος, αλλά να μην είναι φτωχός, επειδή το οικογενειακό του εισόδημα συμπληρώνεται από το εισόδημα άλλων μελών του νοικοκυριού ή από άλλες πηγές (κοινωνικά επιδόματα, εισοδήματα από άλλες πηγές). Η μόνη περίπτωση όπου συμπίπτει η χαμηλά αμειβόμενη εργασία με τη φτώχεια είναι η περίπτωση ενός ατόμου που ζει μόνο του και δεν έχει εισοδήματα από άλλες πηγές. Επιπλέον, το ύψος του οικογενειακού εισοδήματος, η σύνθεση και τα χαρακτηριστικά του νοικοκυριού ενός ατόμου, καθώς και τα οικογενειακά πρότυπα απασχόλησης επηρεάζουν τον κίνδυνο φτώχειας, και για το λόγο αυτόν τα ποσοστά φτώχειας εκτιμώνται συνήθως όχι μόνο μέσω της εξέτασης των ατομικών και επαγγελματικών χαρακτηριστικών των ατόμων, αλλά λαμβάνοντας υπόψη και τα χαρακτηριστικά του νοικοκυριού τους, όπως ήδη αναφέρθηκε. Άλλοι παράγοντες που αυξάνουν τους κινδύνους φτώχειας των εργαζομένων είναι η ποιότητα της εργασίας, από την άποψη της εφαρμογής νέων, ευέλικτων μορφών εργασίας – όπως είναι η μερική και η προσωρινή εργασία καθώς και η έκταση της αυτοαπασχόλησης σε μια χώρα.[9]

Άλλος σημαντικός παράγοντας που συνδέεται άμεσα με τα επίπεδα φτώχειας των εργαζομένων, όπως υποστηρίζεται στη διεθνή βιβλιογραφία, είναι τα χαρακτηριστικά και η αποτελεσματικότητα των συστημάτων κοινωνικής προστασίας (του κοινωνικού κράτους) που λειτουργούν αφ' ενός, ως μηχανισμός προστασίας από τη φτώχεια και περιορισμού των οικονομικών και άλλων ανισοτήτων μέσω των κοινωνικών παροχών και, αφ' ετέρου, συνδέονται με το θεσμικό πλαίσιο και τους κανονισμούς που ρυθμίζουν τη λειτουργία της αγοράς εργασίας και τη μισθολογική πολιτική, καθώς και με τις ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης που αποσκοπούν στην επίτευξη υψηλού βαθμού συμμετοχής στην απασχόληση,

9. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2004.

στην αναβάθμιση των προσόντων του εργατικού δυναμικού, στην αύξηση της παραγωγικότητας και στη βελτίωση της ποιότητας της εργασίας.

Συνοψίζοντας τις παραπάνω διαπιστώσεις, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι η φτώχεια των εργαζομένων σχετίζεται τόσο με τα ατομικά και επαγγελματικά χαρακτηριστικά των ατόμων, καθώς και με το μέγεθος, τη σύνθεση και το εισόδημα του νοικοκυριού στο οποίο ζει το άτομο, όσο και με το ευρύτερο πλαίσιο των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών, καθώς και τις υφιστάμενες θεσμικές ρυθμίσεις και πολιτικές απασχόλησης και κοινωνικής προστασίας σε κάθε χώρα. Συνεπώς, το ζήτημα που αφορά στη φτώχεια των εργαζομένων θα πρέπει να εξετάζεται, λαμβάνοντας υπόψη, αφ' ενός, τα επαγγελματικά χαρακτηριστικά των ατόμων και, αφ' ετέρου, το ευρύτερο οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον.

Ο βασικός κοινός δείκτης που χρησιμοποιείται στο άρθρο για τη μέτρηση της φτώχειας των εργαζομένων αναφέρεται στο ποσοστό χαμηλού εισοδήματος (ή κίνδυνο φτώχειας) μετά τις μεταβιβάσεις, με αναλυτική διαίρεση ανά συχνότερη επαγγελματική κατάσταση (most frequent activity status).[10] Ο δείκτης υπολογίζεται, λαμβάνοντας υπόψη το ποσοστό ατόμων ηλικίας άνω των 16 ετών που ζουν σε νοικοκυριά όπου το τελικό ισοδύναμο εισόδημα του νοικοκυριού είναι κατώτερο του 60% του εθνικού ισοδύναμου διαμέσου εισοδήματος. Η συχνότερη επαγγελματική κατάσταση των ατόμων αυτών ορίζεται ως η κύρια δραστηριότητα που οι ίδιοι δηλώνουν ότι κατείχαν για περισσότερο από το ήμισυ του αριθμού των μηνών της συνολικής χρονικής περιόδου μέτρησης του εισοδήματος. Ως «εργαζόμενοι φτωχοί» ορίζονται τα άτομα που βρίσκονται στην απασχόληση για περισσότερο από το ήμισυ του αριθμού των μηνών της συνολικής χρονικής περιόδου μέτρησης του εισοδήματος, το ισοδύναμο διαθέσιμο οικογενειακό εισόδημα των οποίων είναι χαμηλότερο από το 60% του εθνικού διαμέσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος.

Για την κατανόηση της σχέσης μεταξύ της εργασιακής κατάστασης και της φτώχειας χρησιμοποιείται συνδυασμός ατομικής και οικογενειακής προσέγγισης, όπως αυτό υιοθετείται στη σχετική βιβλιογραφία.[11] Ενώ εξετάζεται η επίπτωση των χαρακτηριστικών της απασχόλησης στη φτώχεια του ατόμου με σκοπό να διερευνηθούν οι παράγοντες που σχετίζονται με τον κίνδυνο φτώχειας, λαμβάνεται υπόψη και η οικογενειακή του κατάσταση. Το ύψος του οικογενειακού εισοδήματος, το μέγεθος και

10. Ό.π. επιπλέον, Bardone L., Guio A.C., 2005.

11. European Commission, Eurostat, 2004. Επιπλέον, Bardone L., Guio A.C., 2005.

η σύνθεση του νοικοκυριού των εργαζομένων ατόμων, καθώς και τα οικογενειακά πρότυπα απασχόλησης επηρεάζουν τον κίνδυνο φτώχειας. Ένας βασικός δείκτης που συνδέει το νοικοκυριό με την αγορά εργασίας αναφέρεται στην ένταση της εργασίας (work intensity) και δείχνει την επίπτωση του βαθμού συμμετοχής των μελών του νοικοκυριού, καθώς και της έντασης της απασχόλησης των μελών αυτών στον κίνδυνο φτώχειας.

Στο άρθρο παρουσιάζονται επεξεργασίες για τον κίνδυνο φτώχειας των απασχολούμενων ατόμων που δήλωσαν ότι εργάσθηκαν πάνω από 7 μήνες.[12] Οι απασχολούμενοι ομαδοποιούνται ανάλογα με τα βασικά επαγγελματικά χαρακτηριστικά τους: μεγάλες κατηγορίες επαγγελμάτων, κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, είδος απασχόλησης (πλήρης ή μερική), θέση στο επάγγελμα και ώρες εργασίας, καθώς και ανάλογα με τα βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά τους: φύλο, ηλικία και επίπεδο εκπαίδευσης. Επιπλέον, υπολογίζονται δείκτες έντασης της εργασίας των μελών του νοικοκυριού. Σκοπός της ανάλυσης που ακολουθεί είναι να αναδειχθούν ορισμένοι «παράγοντες κινδύνου», δηλαδή αυτοί που φαίνεται να επιδρούν αυξητικά στον κίνδυνο φτώχειας των απασχολουμένων, μέσω του εντοπισμού των ομάδων εργαζομένων που αντιμετωπίζουν αυξημένο κίνδυνο φτώχειας και του «προφίλ» τους. Η γενική υπόθεση εργασίας που υιοθετείται συνοψίζεται στο εξής: ένας παράγοντας θεωρείται «παράγοντας κινδύνου» όταν ο κίνδυνος φτώχειας μιας ομάδας απασχολουμένων, όπως οι ομάδες που διαμορφώνονται ανάλογα με τα παραπάνω χαρακτηριστικά, είναι μεγαλύτερος από τον κίνδυνο φτώχειας του συνόλου των εργαζομένων ατόμων.

Για τη μέτρηση της έντασης εργασίας συνυπολογίζονται τόσο ο πραγματικός αριθμός μηνών που έχει εργαστεί το άτομο κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου, όσο και ο συνολικός αριθμός των μηνών της εξεταζόμενης περιόδου που θα μπορούσε να είχε εργασθεί. Επιπλέον, στη μέτρηση της έντασης εργασίας λαμβάνεται υπόψη το ποσοστό των ενήλικων μελών εργάσιμης ηλικίας (16-64 ετών) στο νοικοκυριό που βρίσκονται στην απασχόληση, ενώ εξαιρούνται τα εξαρτώμενα μέλη. Τα νοικοκυριά ταξινομούνται, ανάλογα με τη σύνθεσή τους, σε δύο βασικές κατηγορίες: νοικοκυριά χωρίς εξαρτώμενα παιδιά και νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά και, επιπλέον, ταξινομούνται ανάλογα με την ένταση της απασχόλησης. Για νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά διακρίνο-

12. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Eric Gazon για την πολύτιμη συνεργασία και την καθοριστική βοήθεια στην επεξεργασία των στοιχείων.

νται τέσσερις κατηγορίες έντασης εργασίας, ενώ τρεις κατηγορίες διαμορφώνονται για τα νοικοκυριά χωρίς εξαρτώμενα παιδιά. WI=0 αντιστοιχεί σε νοικοκυριά χωρίς κανένα εργαζόμενο, WI=1 αντιπροσωπεύει τα νοικοκυριά όπου όλα τα μέλη εργάσιμης ηλικίας απασχολήθηκαν σε όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου (full-year work) και 0<WI<1 αντιστοιχεί είτε σε λιγότερους μήνες εργασίας για κάποιο από τα μέλη ή για όλα τα μέλη του νοικοκυριού, είτε δείχνει ότι μόνο ορισμένα από τα μέλη ήταν στην απασχόληση.

2. ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΙ ΚΙΝΔΥΝΟΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ: ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ ΦΤΩΧΩΝ

Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται τρεις ξεχωριστοί τρόποι για την εκτίμηση του επιπέδου της φτώχειας των εργαζομένων. Αρχικά, καταγράφονται οι κατηγορίες απασχολουμένων άνω των 16 ετών που ομαδοποιούνται ανάλογα με τα επαγγελματικά και ατομικά χαρακτηριστικά τους και η ποσοστιαία κατανομή τους στο σύνολο κάθε κατηγορίας. Στην τρίτη στήλη παρουσιάζεται η ποσοστιαία κατανομή των εργαζομένων φτωχών για κάθε εξεταζόμενη κατηγορία που δείχνει τη συγκέντρωση της φτώχειας ανά κατηγορία. Στην τέταρτη στήλη παρουσιάζεται ο κίνδυνος φτώχειας για κάθε κατηγορία απασχολούμενων και δείχνει ποιες κατηγορίες εμφανίζουν υψηλό κίνδυνο να βρεθούν σε κατάσταση φτώχειας. Η τελευταία στήλη του Πίνακα προκύπτει από τη διαίρεση της τρίτης με τη δεύτερη στήλη (ποσοστό ατόμων κάτω από το όριο φτώχειας για κάθε κατηγορία προς το ποσοστό ατόμων στο σύνολο της κατηγορίας) και δείχνει τη σχετική επίπτωση της φτώχειας για κάθε κατηγορία.

Με βάση τα στοιχεία διαπιστώνεται κατ' αρχάς ότι το 14,20% των απασχολούμενων (αντιστοιχεί σε 558.768 άτομα) ήταν φτωχοί το 2003 (δηλαδή ένας στους επτά εργαζόμενους είναι φτωχός), έναντι του 20,55% του συνολικού πληθυσμού άνω των 16 ετών. Προφανώς, η συμμετοχή στην εργασία μειώνει τον κίνδυνο φτώχειας, ωστόσο, ο ρόλος της εργασίας στη διαμόρφωση της συνολικής φτώχειας είναι σημαντικός, δεδομένου ότι μεγάλο τμήμα του συνολικού πληθυσμού είναι απασχολούμενοι. Έτσι, το 32,5% (ή το ένα τρίτο) του συνολικού πληθυσμού ηλικίας άνω των 16 ετών που αντιμετωπίζει αυξημένο κίνδυνο φτώχειας είναι εργαζόμενοι.

Από την εξέταση της φτώχειας των εργαζομένων με βάση το επάγγελμα (κατά μονοψήφιο επίπεδο επαγγελμάτων) παρατηρείται σημαντική διαφοροποίηση στα ποσοστά φτώχειας ανάλογα με την επαγγελματι-

κή κατηγορία, με τους απασχολούμενους «ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι κ.λπ.» να συγκεντρώνουν το μισό περίπου (48%) των απασχολούμενων ατόμων με εισόδημα κάτω από το όριο φτώχειας. Η κατηγορία αυτή παρουσιάζει, συγκριτικά, πολύ υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας, τρεις φορές μεγαλύτερο από αυτόν του συνόλου των εργαζομένων και 24 φορές μεγαλύτερο από αυτόν της κατηγορίας «τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί κ.λπ.» που εμφανίζει το χαμηλότερο ποσοστό φτώχειας. Δεδομένου ότι οι αγρότες αποτελούν τη μεγαλύτερη επαγγελματική κατηγορία (αντιπροσωπεύουν σχεδόν το 16% του συνόλου των απασχολουμένων), το υψηλό ποσοστό φτώχειας που παρουσιάζουν επηρεάζει σημαντικά τη διαμόρφωση της συνολικής φτώχειας. Ακολουθούν οι «ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες κ.λπ.» και οι «ειδικευμένοι τεχνίτες κ.λπ.», ο κίνδυνος φτώχειας των οποίων είναι ελαφρά υψηλότερος από αυτόν του συνόλου και κατά 10 και 8 φορές μεγαλύτερος, αντίστοιχα, από το χαμηλότερο κίνδυνο ανά κατηγορία επαγγέλματος.

Αξίζει να σημειωθεί ότι σημαντικές διαφοροποιήσεις των ποσοστών φτώχειας παρατηρούνται και μέσα στις ίδιες (μονοψήφιες) κατηγορίες επαγγελμάτων, δεδομένου ότι σε καθεμία εντάσσεται σχετικά μεγάλος αριθμός διαφορετικών επαγγελμάτων.

Εντύπωση προκαλεί το σχετικά υψηλό ποσοστό φτώχειας που εμφανίζει η κατηγορία «μέλη βουλευτικών σωμάτων, ανώτερα διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα» – αν και το ποσοστό είναι χαμηλότερο από αυτό του συνόλου, η κατηγορία λαμβάνει την τέταρτη θέση με υψηλό κίνδυνο ανάμεσα στις (εννέα) μονοψήφιες κατηγορίες επαγγελμάτων. Εξετάζοντας τον κίνδυνο φτώχειας μέσα στην κατηγορία, ανά διψήφιο επίπεδο επαγγελμάτων, διαπιστώνεται ότι ο κίνδυνος φτώχειας είναι μηδενικός (δεν υπάρχουν φτωχά άτομα) σε όλες τις ομάδες με εξαίρεση την ομάδα «διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι μικρών δημοσίων ή ιδιωτικών επιχειρήσεων με απασχόληση μέχρι 9 πρόσωπα», όπου συγκεντρώνονται όλα τα άτομα της επαγγελματικής κατηγορίας με εισόδημα κάτω από τα όρια φτώχειας. Διευκρινίζεται ότι στη διψήφια αυτή ομάδα εντάσσονται διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι στο εμπόριο, σε μικρά εστιατόρια και ξενοδοχεία, σε μικρές γεωργοκτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις και σε διάφορες άλλες μικρές επιχειρήσεις π.χ. μεταφορών, παροχής υπηρεσιών καθαριότητας, κ.ά. Ο κίνδυνος φτώχειας είναι 14,2% (στο επίπεδο φτώχειας του συνόλου των εργαζομένων) και αυτό διαμορφώνει το επίπεδο φτώχειας όλης της κατηγορίας, δεδομένου ότι οι απασχολούμενοι ως διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι μικρών δημόσιων ή ιδιωτικών επιχειρήσε-

Πίνακας 1

Επαγγελματικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά των απασχολούμενων ατόμων ηλικίας άνω των 16 ετών και κίνδυνος φτώχειας

Κατηγορίες απασχολουμένων άνω των 16 ετών ανάλογα με τα επαγγελματικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά τους	**Ποσοστό ατόμων στο σύνολο της κατηγορίας**	**Ποσοστό ατόμων κάτω από το όριο φτώχειας**	**Κίνδυνος φτώχειας (%)**	**Σχετική επίπτωση φτώχειας στην κατηγορία***
Απασχολούμενοι	47,7**		14,20	
Πληθυσμός άνω των 16 ετών	(3.935.041)			
	(8.359.758)		20,55	
Επαγγελματικά χαρακτηριστικά				
Ανά κατηγορία επαγγέλματος				
1. Μέλη βουλευτικών σωμάτων, ανώτερα διευθυντικά στελέχη του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα	10,5	8,5	11,54	0,81
2. Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	13,0	2,2	2,38	0,17
3. Τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί κ.λπ.	7,3	0,9	1,78	0,12
4. Υπάλληλοι γραφείου κ.λπ.	11,4	2,8	3,43	0,25
5. Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές	12,8	8,3	9,20	0,65
6. Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι κ.λπ.	15,8	48,1	43,15	3,04
7. Ειδικευμένοι τεχνίτες κ.λπ.	15,0	15,5	14,66	1,03
8. Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων κ.λπ.	7,5	5,2	9,92	0.69
9. Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες κ.λπ.	6,7	8,5	18,06	1,27
Σύνολο	100,0	100,0		
Ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας				
1. Γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία	16,3	49,7	43,28	3,05
2. Ορυχεία και λατομεία	0,5	0,1	2,83	0,20
3. Μεταποιητικές βιομηχανίες	12,0	5,4	6,46	0,45
4. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου και νερού	0,8	0,1	2,56	0,13
5. Κατασκευές	8,0	10,8	19,16	1,35

(συνεχίζεται)

(συνέχεια Πιν. 1)

Κατηγορίες απασχολουμένων άνω των 16 ετών ανάλογα με τα επαγγελματικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά τους	**Ποσοστό ατόμων στο σύνολο της κατηγορίας**	**Ποσοστό ατόμων κάτω από το όριο φτώχειας**	**Κίνδυνος φτώχειας (%)**	**Σχετική επίπτωση φτώχειας στην κατηγορία***
6. Χοντρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευές, ξενοδοχεία και εστιατόρια	23,3	22,0	13,40	0,94
7. Μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες	6,8	3,3	6,80	0,49
8. Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί, διαχείριση ακίνητης περιουσίας και εκμισθώσεις	7,2	1,5	2,95	0,21
9. Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, εκπαίδευση, υγεία και κοινωνική μέριμνα	19,6	3,1	2,22	0,16
10. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού συνόλου και άλλων υπηρεσιών κοινωνικού ή ατομικού χαρακτήρα	5,5	4,0	10,28	0,73
Σύνολο	100,0	100,0		
Ανά θέση στο επάγγελμα				
Μισθωτοί	59,6	25,3	6,04	0,42
Αυτοαπασχολούμενοι	32.5	51,8	22,63	1,59
(Με μισθωτό/ τούς)***	(6,8)	(5,1)	10,58	(0,75)
(Χωρίς μισθωτό/ τούς)***	(25,7)	(46,7)	25,83	(1,82)
Βοηθοί σε οικογενειακή επιχείρηση	7,9	22,9	41,38	2,90
Σύνολο	100,0	100,0		
Ανά είδος απασχόλησης				
Με πλήρη απασχόληση	92,1	82,8	12,77	0,90
Με μερική απασχόληση	7,9	17,2	30,99	2,18
Σύνολο	100,0	100.0		
Ανά ώρες εργασίας				
≤ 30 ώρες	90,2	87,9	13,86	0,97
> 30 ώρες	9,8	12,1	17,49	1,23
Σύνολο	100,0	100,0		
*Ανά είδος σύβασης εργασίας*****				
Μόνιμοι	77,7	47,6	3,70	0,61
Σύμβαση ορισμένου χρόνου ή έργου ή προσωρινά	22,3	52,4	14,17	2,35
Σύνολο	100,0	100,0		

(συνεχίζεται)

(συνέχεια Πιν. 1)

Κατηγορίες απασχολουμένων άνω των 16 ετών ανάλογα με τα επαγγελματικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά τους	**Ποσοστό ατόμων στο σύνολο της κατηγορίας**	**Ποσοστό ατόμων κάτω από το όριο φτώχειας**	**Κίνδυνος φτώχειας (%)**	**Σχετική επίπτωση φτώχειας στην κατηγορία***
Δημογραφικά χαρακτηριστικά				
Ανά φύλο	61,2	66,3	15,4	1,08
Άνδρες	38,8	33,7	12,3	0,87
Γυναίκες	100,0	100,0		
Σύνολο				
Ανά ηλικία	8,1	9,2	16,3	1,14
16-24 ετών	79,0	71,8	12,9	0,91
25-54 ετών	12,9	19,0	20,9	1,47
55+	100,0	100.0		
Σύνολο				
*Ανά επίπεδο εκπαίδευσης******	30,1	61,1	28,87	2,03
Χαμηλό	48,0	33,7	9,98	0,70
Μεσαίο	21,9	5,2	3,34	0,24
Υψηλό	100,0	100,0		
Σύνολο				

* *Ποσοστό ατόμων κάτω από το όριο φτώχειας στην κατηγορία προς το ποσοστό ατόμων στο σύνολο της κατηγορίας (το ποσοστό της τρίτης στήλης προς το ποσοστό της δεύτερης στήλης).*

** *Ποσοστό των απασχολούμενων στο συνολικό πληθυσμό ηλικίας άνω των 16 ετών.*

*** *Στην παρένθεση παρουσιάζονται τα ποσοστά των δύο κατηγοριών αυτοαπασχολούμενων στο σύνολο των εργαζομένων.*

**** *Μόνο οι μισθωτοί.*

***** *Χαμηλό = Ως Γυμνάσιο*
Μεσαίο = Λύκειο + ΙΕΚ
Υψηλό = ΤΕΙ + ΑΕΙ + Μεταπτυχιακό + Διδακτορικό

ων αντιπροσωπεύουν το 81,5% του συνόλου των απασχολουμένων στην κατηγορία.

Σημαντικές διαφοροποιήσεις παρατηρούνται και σε αρκετές άλλες μονοψήφιες κατηγορίες επαγγελμάτων, όπως σε αυτή των ανειδίκευτων εργατών (κίνδυνος φτώχειας 44,81% για τους «αγρεργάτες και ασκούντες συναφή επαγγέλματα» και 19% για την κατηγορία «πλανόδιοι πολίτες, οικιακοί βοηθοί κ.λπ.» έναντι του 6,15% για την κατηγορία «εργάτες ορυχείων, κατασκευών κ.λπ.»). Επίσης, στην κατηγορία «πρόσωπα

που ασκούν επιστημονικά και συναφή επαγγέλματα» ο κίνδυνος φτώχειας είναι χαμηλός, ωστόσο παρατηρείται διαφοροποίηση ανάμεσα στις ομάδες όπου οι «φυσικοί, μαθηματικοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα» δεν αντιμετωπίζουν κανένα κίνδυνο φτώχειας, ενώ οι εκπαιδευτικοί αντιμετωπίζουν, έστω και συγκριτικά χαμηλό κίνδυνο (4,46%), να βρεθούν σε κατάσταση φτώχειας. Τέλος, οι διάφορες ομάδες της κατηγορίας «ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα» αντιμετωπίζουν από καθόλου έως και συγκριτικά μεγάλο, υψηλότερο από το μέσο για το σύνολο των απασχολούμενων, ποσοστό φτώχειας (από μηδέν κίνδυνο φτώχειας στην ομάδα επαγγελμάτων «χύτες μετάλλων, συγκολλητές κ.λπ.» έως και 20% στην ομάδα «μεταλλωρύχοι, λατόμοι και ασκούντες συναφή επαγγέλματα»).

Συνοψίζοντας, διαπιστώνεται ότι τρεις (μονοψήφιες) κατηγορίες επαγγελμάτων εμφανίζουν αυξημένο κίνδυνο φτώχειας σε σύγκριση με το μέσο όρο φτώχειας του συνόλου των εργαζομένων και συγκεκριμένα: οι «ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι κ.λπ.», οι «ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες κ.λπ.» και οι «ειδικευμένοι τεχνίτες κ.λπ.». Για το σχεδιασμό πολιτικών καταπολέμησης της φτώχειας σημαντική κρίνεται επίσης και η διαπίστωση ότι εντός των μεγάλων, ανά μονοψήφιο επίπεδο επαγγελματικών κατηγοριών, παρατηρούνται σημαντικές διακυμάνσεις του κινδύνου φτώχειας ανάμεσα στις ομάδες ανά διψήφιο επίπεδο επαγγελμάτων. Έτσι, το ποσοστό φτώχειας των διαφόρων ομάδων που εντάσσονται στις κατηγορίες «μέλη βουλευτικών σωμάτων, ανώτερα διευθυντικά στελέχη του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα», «ανειδίκευτοι εργάτες», «πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά και συναφή επαγγέλματα» και «ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα», διακυμαίνεται από μηδενικό, για αρκετές ομάδες, και φτάνει έως 20% και 44%, για ορισμένες άλλες.

Τα στοιχεία από την ομαδοποίηση ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας δείχνουν ότι οι απασχολούμενοι στους κλάδους «γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία» και «κατασκευές» αντιμετωπίζουν υψηλό κίνδυνο να βρεθούν σε κατάσταση φτώχειας – υψηλότερο του μέσου όρου του συνόλου των εργαζομένων. Συγκεκριμένα, οι εργαζόμενοι στον αγροτικό τομέα εμφανίζουν κατά τρεις φορές υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας συγκριτικά με το σύνολο των απασχολουμένων και σχεδόν 20 φορές μεγαλύτερο από αυτόν των απασχολουμένων στον κλάδο «δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, εκπαίδευση, υγεία και κοινωνική μέριμνα» που παρουσιάζει το χαμηλότερο κίνδυνο φτώχειας. Οι απασχολούμενοι στις «κατασκευές» αντιμετωπίζουν κατά 1,3

φορές μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας συγκριτικά με το σύνολο, και κατά 8,6 φορές υψηλότερο κίνδυνο από αυτόν των απασχολουμένων στον κλάδο της «δημόσιας διοίκησης, άμυνας κ.ά.».

Η ποσοστιαία κατανομή των εργαζομένων φτωχών ανά κλάδο δείχνει ότι η φτώχεια συγκεντρώνεται, εκτός από τον πρωτογενή τομέα, και στο «χοντρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευές, ξενοδοχεία και εστιατόρια». Ο κίνδυνος φτώχειας, ωστόσο, καθώς και η σχετική επίπτωση της φτώχειας για τον κλάδο αυτόν βρίσκονται περίπου στο επίπεδο φτώχειας του συνόλου των απασχολουμένων, ενώ η υψηλή συγκέντρωση φτωχών ατόμων οφείλεται, σε μεγάλο βαθμό, στο συγκριτικά μεγάλο ποσοστό ατόμων που ασχολούνται στην υποκατηγορία «λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο αυτοκινήτων και μοτοσικλετών» που παρουσιάζει αυξημένο κίνδυνο φτώχειας, όπως αναφέρεται και παρακάτω.

Από μια αναλυτικότερη εξέταση των στοιχείων ανά διψήφιο κλάδο (δηλαδή μέσα στις μεγάλες κατηγορίες που παρουσιάζονται στον Πίνακα 1) διαπιστώνεται ότι υπάρχουν μεγάλες διαφοροποιήσεις όσον αφορά τον κίνδυνο φτώχειας. Έτσι, στον κλάδο των «μεταποιητικών βιομηχανιών» ο κίνδυνος φτώχειας κυμαίνεται σε σχετικά χαμηλά επίπεδα, με εξαίρεση αυτόν των ατόμων που ασχολούνται στον (διψήφιο) κλάδο «παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών» (19%). Οι απασχολούμενοι στον κλάδο της μεταποιητικής βιομηχανίας, που φαίνεται ότι δεν κινδυνεύουν καθόλου να βρεθούν σε κατάσταση φτώχειας (δεν υπάρχουν καθόλου εργαζόμενα άτομα με εισόδημα χαμηλότερο του ορίου φτώχειας), είναι αυτοί που εργάζονται στους (διψήφιους) κλάδους της «βιομηχανίας δέρματος και δερμάτινων ειδών» (εκπροσωπούν πολύ μικρό ποσοστό του συνόλου των εργαζομένων), της «παραγωγής χημικών ουσιών και προϊόντων», της «κατασκευής προϊόντων από ελαστικό και πλαστικές ύλες» και της «κατασκευής ηλεκτρικού εξοπλισμού και οπτικών συσκευών».

Οι απασχολούμενοι και σε άλλους διψήφιους κλάδους αντιμετωπίζουν αυξημένο κίνδυνο φτώχειας, παρότι η φτώχεια στην κατηγορία του μονοψήφιου κλάδου όπου εντάσσονται δεν εμφανίζεται ιδιαίτερα υψηλή, όπως στο «λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο αυτοκινήτων και μοτοσικλετών» (15,7%), στον κλάδο «διάθεση λυμάτων και απορριμμάτων υγιεινή και παρόμοιες δραστηριότητες» (20,3%) και στον κλάδο «δραστηριότητες συναφείς με αυτές των ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών» (25,3%).

Η αυτοαπασχόληση γενικά αναφέρεται στη διεθνή βιβλιογραφία ως βασικός επιβαρυντικός παράγοντας για την εμφάνιση της φτώχει-

ας.[13] Για την Ελλάδα η διαπίστωση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία, δεδομένου ότι οι αυτοαπασχολούμενοι αντιπροσωπεύουν ένα μεγάλο μέρος της συνολικής απασχόλησης στη χώρα. Από την εξέταση των ποσοστών φτώχειας των εργαζομένων ανάλογα με τη θέση στο επάγγελμα διαπιστώνεται ότι οι αυτοαπασχολούμενοι παρουσιάζουν κίνδυνο φτώχειας κατά 3,7 φορές μεγαλύτερο από αυτόν των μισθωτών και κατά 1,6 φορές υψηλότερο συγκριτικά με το σύνολο των απασχολούμενων. Σημειώνεται ότι οι αυτοαπασχολούμενοι ανέρχονται σε 32,5% του συνόλου των εργαζομένων, ενώ συγκεντρώνουν περισσότερο από το μισό αριθμό των ατόμων (51,%) με εισόδημα χαμηλότερο από το όριο φτώχειας.

Η διάκριση της κατηγορίας σε αυτοαπασχολούμενους με μισθωτούς (δηλαδή, οι εργοδότες) και σε αυτούς χωρίς μισθωτούς δείχνει ότι ο υψηλός κίνδυνος φτώχειας της κατηγορίας συνολικά οφείλεται αποκλειστικά στο ιδιαίτερα μεγάλο ποσοστό φτώχειας των αυτοαπασχολούμενων που δεν έχουν άλλο προσωπικό. Η κατηγορία αυτή αποτελεί ένα τέταρτο του συνόλου των εργαζομένων, συγκεντρώνει τους μισούς σχεδόν εργαζόμενους φτωχούς και, ως συνέπεια, η σχετική επίπτωση του κινδύνου φτώχειας (ο οποίος εμφανίζεται κατά 1,8 φορές υψηλότερος από αυτόν των εργαζομένων στο σύνολό τους) είναι σημαντική τόσο για τη διαμόρφωση του επιπέδου φτώχειας των αυτοαπασχολουμένων συνολικά, όσο και όλων των εργαζομένων γενικότερα. Αξίζει να σημειωθεί ότι και οι εργοδότες, παρότι αντιμετωπίζουν χαμηλότερο κίνδυνο φτώχειας συγκριτικά με το σύνολο των εργαζομένων, φαίνεται να κινδυνεύουν κατά 1,8 περίπου φορές περισσότερο από τη φτώχεια σε σχέση με τους μισθωτούς. Όπως είναι αναμενόμενο, το μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας ανάλογα με τη θέση στο επάγγελμα εμφανίζουν οι βοηθοί σε οικογενειακές επιχειρήσεις.

Θα πρέπει να αναφερθεί, ωστόσο, ότι τα στοιχεία για τα εισοδήματα των αυτοαπασχολουμένων χρησιμοποιούνται συνήθως με μεγάλη επιφύλαξη διεθνώς, λόγω της τάσης που υπάρχει για απόκρυψη εισοδημάτων και φοροδιαφυγής, αλλά ειδικά και στη χώρα μας, λόγω της παραοικονομίας, που θεωρείται ιδιαίτερα ανεπτυγμένη.

Από την εκτίμηση του επιπέδου φτώχειας των απασχολουμένων με πλήρη απασχόληση και αυτών με μερική απασχόληση (συμπεριλαμβάνεται το σύνολο των εργαζομένων και όχι μόνο οι μισθωτοί) διαπιστώ-

13. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2004. Επίσης, Loura Bardone L., AC., 2005.

νεται ότι η μερική απασχόληση όχι μόνο δεν αποτελεί παράγοντα για εξάλειψη της φτώχειας, αλλά, αντίθετα, «συμβάλλει» στην αύξησή της – οι απασχολούμενοι με μερική απασχόληση, που αποτελούν σχεδόν 8% του συνόλου των απασχολουμένων, κινδυνεύουν από τη φτώχεια κατά 2,4 φορές περισσότερο από αυτούς με πλήρη απασχόληση. Ο κίνδυνος φτώχειας των εργαζομένων με μερική απασχόληση (31%) εμφανίζεται υψηλότερος και από αυτόν των συνταξιούχων και των μη ενεργών, όπως έχει διαπιστωθεί από σχετική εργασία που βασίσθηκε στα ίδια στοιχεία.[14] Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι σχεδόν το 70% των εργαζομένων με μερική απασχόληση είναι γυναίκες. Όταν για ομαδοποίηση των απασχολουμένων χρησιμοποιούνται οι ώρες εργασίας, παρατηρείται ότι τα άτομα που εργάσθηκαν λιγότερο από 30 ώρες την εβδομάδα (σχεδόν 10% των απασχολουμένων) παρουσιάζουν κίνδυνο φτώχειας υψηλότερο από το μέσο όρο του συνόλου και κατά 1,3 φορές υψηλότερο από αυτόν των ατόμων που εργάζονται πάνω από 30 ώρες.

Πολύ σημαντική διαφοροποίηση παρατηρείται και μεταξύ του ποσοστού φτώχειας των εργαζομένων (μόνο των μισθωτών) σε προσωρινές θέσεις εργασίας (με σύμβαση ορισμένου χρόνου ή έργου ή προσωρινά) και του ποσοστού φτώχειας των ατόμων με μόνιμη σύμβαση εργασίας. Οι μισθωτοί σε προσωρινές θέσεις εργασίας, ενώ αντιπροσωπεύουν το 22% του συνόλου των μισθωτών, συγκεντρώνουν πάνω από το 50% των φτωχών μισθωτών και αντιμετωπίζουν κίνδυνο φτώχειας κατά 3,8 φορές μεγαλύτερο από αυτόν των μισθωτών με μόνιμη σύμβαση εργασίας.

Εξετάζοντας, στη συνέχεια, τις εκτιμήσεις για τη φτώχεια των απασχολουμένων ανάλογα με τα ατομικά χαρακτηριστικά τους, διαπιστώνεται ότι οι άνδρες εργαζόμενοι αντιμετωπίζουν κατά 25% μεγαλύτερο κίνδυνο να βρεθούν σε κατάσταση φτώχειας από τις εργαζόμενες γυναίκες. Το γεγονός αυτό εξηγείται σε μεγάλο βαθμό, αφ' ενός, από τις ιδιαιτερότητες της απασχόλησης και, αφ' ετέρου, από το πρότυπο της οικογένειας και τη θέση των δύο φύλων στην οικογένεια στη χώρα μας. Η συμμετοχή των γυναικών στην απασχόληση είναι χαμηλή, τόσο σε σχέση με τους άνδρες, όσο και συγκριτικά με τη συμμετοχή των γυναικών στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Επίσης, στην αγορά εργασίας συμμετέχουν από το σύνολο των γυναικών –σε μεγαλύτερα ποσοστά συγκριτικά με τους άνδρες– οι γυναίκες με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης[15] και ο παρά-

14. Κετσετζοπούλου Μ., 2005.

15. Κετσετζοπούλου Μ., Κωστάκη Α., 2000.

γοντας αυτός μειώνει τον κίνδυνο φτώχειας, όπως έχει αποδειχθεί ευρύτερα. Επιπλέον, οι άνδρες θεωρούνται ακόμα βασικοί προμηθευτές εισοδήματος στην ελληνική οικογένεια και, όπως αναφέρθηκε στην πρώτη ενότητα, ο δείκτης για τη μέτρηση της φτώχειας των εργαζομένων εκφράζει το επίπεδο ευημερίας του νοικοκυριού και όχι του ατόμου. Αξίζει να σημειωθεί ότι και σε εργασίες που εξετάζουν τη φτώχεια των εργαζομένων με βάση τα στοιχεία από το Ευρωπαϊκό Πάνελ Νοικοκυριών για το έτος 2001, οι εργαζόμενες γυναίκες στην Ελλάδα, όπως και στις άλλες νοτιοευρωπαϊκές χώρες, φαίνεται να αντιμετωπίζουν χαμηλότερο κίνδυνο φτώχειας συγκριτικά με τους άνδρες. Ωστόσο, ο κίνδυνος φτώχειας των εργαζομένων γυναικών στη χώρα μας εμφανίζεται υψηλότερος από τον αντίστοιχο των γυναικών στις άλλες χώρες της ΕΕ.[16]

Η ομαδοποίηση ανάλογα με την ηλικία δείχνει ότι οι εργαζόμενοι άνω των 55 ετών αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας τόσο σε σχέση με το σύνολο των εργαζομένων, όσο και με τις υπόλοιπες δύο ηλικιακές κατηγορίες – ο κίνδυνος φτώχειας των ατόμων 55 ετών και άνω είναι κατά 62% μεγαλύτερος από αυτόν των μεσαίων ηλικιών (25-55 ετών) και κατά 28% από αυτόν των νέων (16-24 ετών). Η διαφοροποίηση αυτή σχετίζεται τόσο με το επάγγελμα και τη θέση σε αυτό, όσο και με το χαμηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο του μεγαλύτερου σε ηλικία εργατικού δυναμικού.[17] Ο κίνδυνος φτώχειας των νέων ηλικίας 16-24 ετών εμφανίζεται ελάχιστα υψηλότερος από το μέσο όρο για όλους τους εργαζόμενους και δεν διαφέρει σημαντικά από αυτόν των μεσαίων ηλικιών. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι, συγκριτικά, το μεσαίο επίπεδο φτώχειας των νέων σχετίζεται μάλλον περισσότερο με το οικογενειακό πρότυπο όπου οι νέοι συνεχίζουν να ζουν με τους γονείς τους και να προστατεύονται από την οικογένεια, παρά με τις ικανοποιητικές αμοιβές των εργαζομένων νέων.

Αν και η ηλικία φαίνεται να σχετίζεται με τον κίνδυνο φτώχειας, η επίδρασή της δεν εμφανίζεται τόσο σημαντική όσο αυτή του επιπέδου εκπαίδευσης. Από την εξέταση των στοιχείων παρατηρείται ισχυρή συσχέτιση μεταξύ του επιπέδου εκπαίδευσης και του επιπέδου φτώχειας. Οι απασχολούμενοι με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης αντιμετωπίζουν πολύ

16. Bardone L, Guio AC., 2005.

17. Σημαντικό τμήμα του εργατικού δυναμικού μεγαλύτερης ηλικίας απασχολείται στον αγροτικό τομέα ως αυτοαπασχολούμενοι και, όπως διαπιστώνεται, μεγάλο μέρος της ομάδας αυτής καθώς και των ατόμων με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης αντιμετωπίζει υψηλό κίνδυνο φτώχειας.

αυξημένο κίνδυνο φτώχειας – κατά 8,6 φορές μεγαλύτερο από αυτόν των ατόμων με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, κατά 3 περίπου φορές από αυτόν των εργαζομένων με μεσαίο επίπεδο εκπαίδευσης και κατά 2 φορές υψηλότερο από αυτόν του συνόλου των απασχολούμενων. Εάν και η προστασία που προσδίδει το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης φαίνεται να μειώνεται διαχρονικά,[18] η επίδραση της εκπαίδευσης παραμένει καθοριστική για τη διαμόρφωση του κινδύνου φτώχειας των εργαζομένων.

Συνοπτικά, από την ανάλυση διαπιστώνεται ότι συγκριτικά υψηλό κίνδυνο φτώχειας αντιμετωπίζουν οι απασχολούμενοι ως αγρότες στον κλάδο της γεωργίας, κτηνοτροφίας και αλιείας, οι εργαζόμενοι με μερική απασχόληση, οι απασχολούμενοι με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, οι αυτοαπασχολούμενοι χωρίς άλλο προσωπικό, οι βοηθοί σε οικογενειακές επιχειρήσεις, τα άτομα άνω των 55 ετών, οι εργαζόμενοι στον κλάδο των κατασκευών, οι ανειδίκευτοι εργάτες, οι μισθωτοί με συμβάσεις ορισμένου χρόνου ή έργου ή προσωρινά, τα άτομα που εργάζονται λιγότερο από 30 ώρες την εβδομάδα και, τέλος, περισσότερο οι άνδρες συγκριτικά με τις γυναίκες. Για την επιλογή κατάλληλης πολιτικής κρίνονται ωστόσο σημαντικά και τα δεδομένα που προκύπτουν από την εξέταση της διαφοράς φτώχειας «εντός» ομάδων. Οι διαφορές που υπάρχουν στα ποσοστά φτώχειας μέσα στις κατηγορίες απασχολουμένων που διαμορφώνονται με βάση την επαγγελματική κατηγορία και τον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας είναι σημαντικές και ο κίνδυνος φτώχειας που αντιμετωπίζουν οι απασχολούμενοι σε ορισμένες (διψήφιες) επαγγελματικές κατηγορίες και οικονομικούς κλάδους εμφανίζεται ιδιαίτερα αυξημένος.

Από μια σύγκριση των στοιχείων που παρουσιάζονται σε αυτή την εργασία και αφορούν το έτος 2003 με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία της ΕΣΥΕ από την ίδια έρευνα με περίοδο αναφοράς εισοδήματος το 2006 διαπιστώνεται ότι ο κίνδυνος φτώχειας των εργαζομένων βρίσκεται στα ίδια επίπεδα – ανέρχεται σε 14% για το σύνολο των εργαζομένων (άνδρες 15% και γυναίκες 12%).[19] Όσον αφορά τον κίνδυνο φτώχειας κατά κατάσταση απασχόλησης, μικρή διαφορά παρατηρείται στον κίνδυνο φτώχειας των απασχολούμενων με μερική απασχόληση όπου το 2007 ανέρχεται σε 27% έναντι του 31% το 2003, ενώ για τους εργαζόμενους με πλήρη απασχόληση παραμένει στο 13% και τις δύο περιόδους αναφοράς.

18. Τήνιος Π., Μητράκος Θ. και Ζωγραφάκης Σ., 2001.

19. ΕΣΥΕ, Γενική Γραμματεία, *Έρευνα εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών, 2007, Δελτίο τύπου,* 16.4.2009.

Τέλος, συγκριτικά με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, η Ελλάδα εμφανίζει τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας των εργαζομένων ανάμεσα στις χώρες της ΕΕ, παρουσιάζοντας σχεδόν διπλάσιο ποσοστό εργαζομένων φτωχών συγκριτικά με το μέσο όρο των χωρών της ΕΕ. Έτσι, το 13% του συνόλου των απασχολούμενων στη χώρα μας ζούσε κάτω από τα όρια φτώχειας το 2001 έναντι του 7% των χωρών της ΕΕ κατά μέσο όρο, όπως φαίνεται από το Ευρωπαϊκό Πάνελ Νοικοκυριών για το έτος 2001.[20] Η διαφορά αυτή φαίνεται να είναι διαχρονική, όπως επιβεβαιώνεται από τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία για τη φτώχεια των εργαζομένων. Συγκεκριμένα, το 2006 το 14% των εργαζομένων στην Ελλάδα ήταν φτωχοί, έναντι του 8% στις χώρες της ΕΕ-25[21] και για το 2007 τα ποσοστά αυτά είναι 13% για την Ελλάδα και 8% των χωρών της ΕΕ-27. [22]

3. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ ΚΑΙ ΚΙΝΔΥΝΟΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ

Η οικονομική κατάσταση και η ευημερία των ατόμων δεν εξαρτάται μόνο από το ατομικό τους εισόδημα αλλά και από την οικονομική κατάσταση της οικογένειας στην οποία ζουν. Ο κίνδυνος φτώχειας των ατόμων σχετίζεται άμεσα με τη σύνθεση και τα χαρακτηριστικά του νοικοκυριού τους – αριθμός των μελών της οικογένειας, εργασιακή κατάσταση των μελών, βαθμός της οικογενειακής αλληλεγγύης, κ.ά. Αξίζει να αναφερθεί ότι το ελληνικό πρότυπο οικογένειας χαρακτηρίζεται από ισχυρή εξάρτηση και υψηλό βαθμό αλληλεγγύης μεταξύ των μελών της οικογένειας, γεγονός που εμποδίζει την ανεργία να απομονωθεί κοινωνικά και περιορίζει τον κίνδυνο φτώχειας και αποκλεισμού, όπως υποστηρίζεται σε σχετικές εργασίες.[23] Έτσι, η εξέταση του κινδύνου φτώχειας και των παραγόντων που επιδρούν αυξητικά σ' αυτόν θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τόσο τα επαγγελματικά και τα ατομικά χαρακτηριστικά των εργαζομένων, όσο και τα χαρακτηριστικά του νοικοκυριού τους, δεδομένου ότι ο κίνδυνος φτώχειας υπολογίζεται με βάση το εισόδημα του νοικοκυριού.

Τα αποτελέσματα από την επεξεργασία των στοιχείων κατ' αρχάς επιβεβαιώνουν την καθοριστική επίδραση της εργασίας στο επίπεδο της

20. Bardone L., Guio A.C., 2005.

21. ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, 2009.

22. Commission of the European Communities, 2009.

23. Gallie D., Paugam S. (επιμ.), 2002, όπως αναφέρεται και στο Καραμεσίνη Μ., 2004.

φτώχειας, όπως είναι και αναμενόμενο (Πίνακας 2). Μια πρώτη διαπίστωση που προκύπτει από τα στοιχεία είναι ότι όσο αυξάνεται ο αριθμός των μελών του νοικοκυριού που εργάζονται, τόσο μειώνεται ο κίνδυνος φτώχειας. Στην κατηγορία των νοικοκυριών χωρίς εξαρτώμενα παιδιά, τα νοικοκυριά χωρίς κανένα εργαζόμενο (WI=0, κίνδυνος φτώχειας 31,94%) αντιμετωπίζουν κατά 11 ποσοστιαίες μονάδες μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας από αυτόν του συνόλου των νοικοκυριών. Όταν εργάζεται ο ένας από το ζευγάρι (0<WI<1) ο κίνδυνος φτώχειας μειώνεται παραπάνω από το ήμισυ και διαιρείται με το τρία στα νοικοκυριά όπου εργάζονται και τα δύο μέλη εργάσιμης ηλικίας σε όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου. Ανάμεσα στα νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά, ο κίνδυνος φτώχειας των νοικοκυριών χωρίς κανένα εργαζόμενο (46,92%) είναι παραπάνω από διπλάσιος από αυτόν του συνόλου νοικοκυριών και κατά σχεδόν 4 φορές μεγαλύτερος από αυτόν των νοικοκυριών με παιδιά όπου όλα τα μέλη εργάσιμης ηλικίας απασχολήθηκαν

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Κίνδυνος φτώχειας των μελών του νοικοκυριού (16-64 ετών) ανάλογα με την ένταση εργασίας των νοικοκυριών

Ένταση απασχόλησης	**Ποσοστό νοικοκυριών στο σύνολο**		**Ποσοστό φτωχών νοικοκυριών στο σύνολο**	**Κίνδυνος φτώχειας (%)**	**Σχετική επίπτωση φτώχειας στην κατηγορία**
	Νοικοκυριά χωρίς εξαρτώμενα παιδιά				
WI=0	30,1	47,0	45,7	31,94	1,52
0<WI<1	17,7	27,6	10,9	12,98	0,62
WI=1	16,3	25,4	8,6	11,08	0,53
Μερικό σύνολο*	***(65,2)***	***(100)***	***(64,1)***	***21,41***	***0,98***
	Νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά				
WI=0	1,8	5,2	4,1	46,92	2,28
0< WI<0.5	2,9	8,2	5,9	41,95	2,03
0.5=< WI<1	16,8	46,6	16,5	20,74	0.98
WI=1	14,4	40,0	8,3	12,14	0,58
Μερικό σύνολο	***(34,8)***	***(100)***	***(35,9)***	***20,38***	***1,03***
Σύνολο	***100,0***		***100,0***	***21,04***	

** Ποσοστά των δύο ομάδων νοικοκυριών (χωρίς παιδιά ή με παιδιά) στο σύνολο. Επίσης, κίνδυνος φτώχειας και σχετική επίπτωση φτώχειας των δύο ομάδων νοικοκυριών.*

σε όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου (WI=1, κίνδυνος φτώχειας 12,14%).

Από μια σύγκριση της φτώχειας μεταξύ νοικοκυριών με εξαρτώμενα παιδιά και αυτών χωρίς εξαρτώμενα παιδιά παρατηρείται ότι η παρουσία παιδιών μάλλον ωθεί όχι μόνο τον αρχηγό αλλά και τα υπόλοιπα μέλη ενός νοικοκυριού στην αναζήτηση εργασίας, προφανώς λόγω αυξημένων αναγκών. Η φτώχεια των νοικοκυριών χωρίς εξαρτώμενα παιδιά εμφανίζεται, αν και ελάχιστα, υψηλότερη από αυτή των νοικοκυριών με παιδιά. Επιπλέον, τα νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά όπου δεν εργάζεται κανείς, και τα νοικοκυριά, στα οποία μόνο ορισμένα από τα μέλη εργάζονται (ή εργάζονται λιγότερους μήνες), αποτελούν πολύ μικρό ποσοστό του συνόλου των νοικοκυριών, αν και ο κίνδυνος φτώχειας που αντιμετωπίζουν είναι ιδιαίτερα υψηλός. Συγκεκριμένα, τα νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά που αντιμετωπίζουν και τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας από όλες τις κατηγορίες, δηλαδή αυτά χωρίς κανένα εργαζόμενο (WI=0) και τα νοικοκυριά όπου τα μέλη τους εργάζονται λιγότερους μήνες ή μόνο ορισμένα από τα μέλη της οικογένειας εργάζονται (0<WI<0.5), αποτελούν μόλις το 1,8% και 2,9% του συνόλου, αντίστοιχα (5,15% και 8,19% των νοικοκυριών που εμπίπτουν στην κατηγορία «νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά»). Από την άλλη πλευρά, τα νοικοκυριά χωρίς εξαρτώμενα παιδιά και χωρίς κανένα εργαζόμενο αποτελούν το 31,94% του συνόλου των νοικοκυριών (47% της κατηγορίας). Αξίζει να αναφερθεί επιπλέον ότι μόνο στο 14% των νοικοκυριών με εξαρτώμενα παιδιά από το σύνολο των νοικοκυριών σε εργάσιμη ηλικία και στο 16% των νοικοκυριών χωρίς εξαρτώμενα παιδιά, όλα τα μέλη εργάσιμης ηλικίας απασχολήθηκαν σε όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου.

Η σημαντική επίδραση της εργασίας κάθε μέλους του νοικοκυριού στην (οικονομική) φτώχεια επιβεβαιώνεται και από την εξέταση της κατανομής των νοικοκυριών σε εργάσιμη ηλικία ανάλογα με τον αριθμό απασχολούμενων και τον αντίστοιχο κίνδυνο φτώχειας. Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 3, όταν δουλεύουν δύο ενήλικες το ποσοστό φτώχειας των νοικοκυριών μειώνεται στο ήμισυ σε σχέση με αυτό των νοικοκυριών που δεν εργάζεται κανένα μέλος. Επιπλέον, από τα στοιχεία του Πίνακα παρατηρείται ότι η σύνδεση των νοικοκυριών με την αγορά εργασίας δεν εμφανίζεται ιδιαίτερα ισχυρή – το ένα τρίτο περίπου όλων των νοικοκυριών με μέλη σε εργάσιμη ηλικία δεν συνδέονται με την απασχόληση, από το επόμενο ένα τρίτο των νοικοκυριών εργάζεται

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Κίνδυνος φτώχειας ανάλογα με τον αριθμό απασχολούμενων (16-64 ετών) στο νοικοκυριό

Αριθμός απασχολουμένων στο νοικοκυριό	**Ποσοστό νοικοκυριών στο σύνολο**	**Ποσοστό φτωχών νοικοκυριών στο σύνολο**	**Κίνδυνος φτώχειας**	**Σχετική επίπτωση φτώχειας**
Κανένας απασχολούμενος	32,5	49,7	32,18	1,53
Ένας απασχολούμενος	32,2	26,5	17,35	0,82
Δύο απασχολούμενοι	28,5	18,6	13,73	0,65
Τρεις + απασχολούμενοι	6,8	5,2	16,08	0,76
Σύνολο	**100,0**	**100,0**	**21,04**	

μόνο ένα μέλος και το υπόλοιπο ένα τρίτο έχει δύο ή παραπάνω απασχολούμενους.

Συνοψίζοντας, από την εξέταση για την επίπτωση της έντασης εργασίας (δηλαδή της σχέσης των μελών του νοικοκυριού με την αγορά εργασίας) στον κίνδυνο φτώχειας, επιβεβαιώνεται ο βασικός ρόλος που έχει η εργασία στη διαμόρφωση της φτώχειας, όπως είναι και αναμενόμενο – όσο αυξάνεται ο αριθμός των μελών του νοικοκυριού (16-64 ετών) που δουλεύουν, τόσο μειώνεται ο κίνδυνος φτώχειας των ατόμων σε όλες τις κατηγορίες νοικοκυριών. Το ένα στα τρία άτομα που ζουν σε νοικοκυριά χωρίς εξαρτώμενα παιδιά και χωρίς πρόσβαση στην εργασία, καθώς και περίπου το ένα στα δύο άτομα που ζουν σε νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά και κανείς δεν εργάζεται, είναι φτωχοί. Αντίθετα, όταν όλα τα μέλη εργάσιμης ηλικίας απασχολούνται, ο κίνδυνος φτώχειας μειώνεται κατά τρεις φορές για τα άτομα που ζουν σε νοικοκυριά χωρίς εξαρτώμενα παιδιά και κατά τέσσερις φορές για τα άτομα που ζουν σε νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά. Φαίνεται, επιπλέον, ότι η παρουσία παιδιών αποτελεί ένα ισχυρό κίνητρο για αναζήτηση εργασίας όλων των μελών σε εργάσιμη ηλικία – μόνο στο 5% των νοικοκυριών με εξαρτώμενα παιδιά δεν εργάζεται κανείς, σε αντίθεση με τα σχεδόν μισά από τα νοικοκυριά χωρίς εξαρτώμενα παιδιά (το 47%) όπου κανένα μέλος του νοικοκυριού δεν εργάζεται.

Γενικά, φαίνεται ότι, παρά τον καθοριστικό ρόλο της εργασίας για την οικονομική ευημερία των ατόμων, η σύνδεση των νοικοκυριών με την αγορά εργασίας δεν είναι ιδιαίτερα ισχυρή – σε λιγότερο από τα

μισά νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά εργάζονται όλα τα ενήλικα μέλη (στο 40%), ενώ μόνο στο ένα τέταρτο των νοικοκυριών χωρίς εξαρτώμενα παιδιά εργάζονται και τα δύο μέλη. Κατά μέσο όρο, δηλαδή, το ένα τρίτο όλων των νοικοκυριών σε εργάσιμη ηλικία δεν συνδέεται με την απασχόληση και μόνο το ένα τρίτο των νοικοκυριών έχει δύο ή παραπάνω απασχολούμενους.

4. ΑΛΛΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΕΠΗΡΕΑΖΟΥΝ ΤΗ ΦΤΩΧΕΙΑ ΤΩΝ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ

Η φτώχεια δεν σχετίζεται μόνο με τα χαρακτηριστικά των ατόμων αλλά συνδέεται άμεσα και με το χαρακτήρα και την αποτελεσματικότητα των συστημάτων κοινωνικής προστασίας (του κοινωνικού κράτους), όπως αναφέρεται και στη σχετική βιβλιογραφία.[24] Τα συστήματα κοινωνικής προστασίας λειτουργούν ως μηχανισμός προστασίας από τη φτώχεια και περιορισμού των οικονομικών και άλλων ανισοτήτων γενικότερα, μέσω των κοινωνικών παροχών. Το κοινωνικό κράτος συνδέεται επίσης και με το θεσμικό πλαίσιο και τους κανονισμούς που ρυθμίζουν τη λειτουργία της αγοράς εργασίας και τη μισθολογική πολιτική, καθώς και με τις ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης που αποσκοπούν στην επίτευξη υψηλού βαθμού συμμετοχής στην απασχόληση, στην αναβάθμιση των προσόντων του εργατικού δυναμικού, στην αύξηση της παραγωγικότητας και στη βελτίωση της ποιότητας της εργασίας. Στην ενότητα αυτή αναφέρονται ορισμένες ενδείξεις για το ρόλο του κοινωνικού κράτους ως παράγοντα που επηρεάζει σημαντικά τα επίπεδα φτώχειας των εργαζομένων και θέτει ζητήματα για ευρύτερη διερεύνηση.

Μια προσπάθεια για την εξέταση των διαφορών και των ομοιοτήτων μεταξύ των χωρών, ως προς την έκταση της φτώχειας των εργαζομένων και ως προς τα χαρακτηριστικά και την αποτελεσματικότητα των πολιτικών του κοινωνικού κράτους για την αντιμετώπισή της, επιχειρείται μέσω της σύγκρισης των διαφόρων κατηγοριών κοινωνικού κράτους.[25] Συγκεκριμένα, οι ευρωπαϊκές χώρες ομαδοποιούνται κατά καθεστώς κοινωνικού κράτους, όπου διακρίνονται σε τέσσερις τύπους: σοσιαλδημοκρατικό, συντηρητικό-κορπορατιστικό, φιλελεύθερο και νοτιοευρω-

24. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2004. Επίσης, Ματσαγγάνης Μ., Ferrera M., Capucha L., Moreno L., 2004.

25. Ό.π.

παϊκό (μεσογειακό).[26] Οι αναλύσεις δείχνουν ότι υπάρχει προφανής διαφορά μεταξύ του νοτιοευρωπαϊκού και των υπόλοιπων κατηγοριών κοινωνικού κράτους όσον αφορά τον κίνδυνο φτώχειας των εργαζομένων – το ποσοστό των εργαζομένων φτωχών στη Νότια Ευρώπη (12%) είναι διπλάσιο σε σύγκριση με τις υπόλοιπες τρεις κατηγορίες, ανάμεσα στις οποίες το ποσοστό αυτό βρίσκεται στα ίδια περίπου επίπεδα (6%).

Όσον αφορά τη λειτουργία και την αποτελεσματικότητα του κοινωνικού κράτους (και της κοινωνικής πρόνοιας ειδικότερα που αποτελεί το πρώτο σκέλος του κοινωνικού κράτους) στην καταπολέμηση των ανισοτήτων και της φτώχειας γενικά, το νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο στερείται της παράδοσης των χωρών της Βόρειας Ευρώπης, όπως είναι ευρέως γνωστό, αν και οι χώρες της Νότιας Ευρώπης διαφέρουν αρκετά μεταξύ τους ως προς το σχεδιασμό της πολιτικής κατά της φτώχειας και ως προς το θεσμικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο εντάσσεται η πολιτική αυτή. Σε σχετικές μελέτες αναφέρεται ότι τα υψηλά ποσοστά φτώχειας στις χώρες της Νότιας Ευρώπης οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στη διάρθρωση των κοινωνικών μεταβιβάσεων και ειδικότερα, στις ανεπαρκείς «λοιπές κοινωνικές μεταβιβάσεις» (κοινωνικές παροχές εκτός συντάξεων).

Ειδικότερα, η Ελλάδα παρουσιάζει το χαμηλότερο επίπεδο λοιπών κοινωνικών παροχών (οικογενειακά και στεγαστικά επιδόματα, επιδόματα ανεργίας, αναπηρίας και άλλες προνοιακές παροχές) τόσο ως ποσοστό του συνολικού ισοδύναμου εισοδήματος, όσο και ως ποσοστό του συνόλου των κοινωνικών μεταβιβάσεων (2,5% και 8,4%, αντίστοιχα, το 1999), ενώ στις χώρες της ΕΕ τα ποσοστά αυτά είναι 8% και 25,9% κατά μέσο όρο.[27] Οι κοινωνικές μεταβιβάσεις, εκτός συντάξεων, μειώνουν τον κίνδυνο φτώχειας των χωρών της ΕΕ-27 κατά 36% το 2007, ενώ χωρίς τις μεταβιβάσεις αυτές ο κίνδυνος φτώχειας των χωρών, κατά μέσο όρο, θα ήταν 25% (έναντι του 16% μετά των κοινωνικών μεταβιβάσεων), όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά.[28] Η επίδραση των κοινωνικών μεταβιβάσεων στον κίνδυνο φτώχειας εμφανίζεται χαμηλότερη στην Ελλάδα, την Ισπανία και την Ιταλία (17% και λιγότερο). Συγκεκριμένα η Ελλάδα, φαίνεται να έχει τη μικρότερη επίδοση ανάμεσα στις χώρες της ΕΕ-27. Οι κοινωνικές μεταβιβάσεις (εκτός συντάξεων) μειώνουν τον κίνδυνο

26. Ό.π. Η διάκριση βασίζεται κατ' αρχάς στην ανάλυση του Esping-Andersen G., 1990 και στη συνέχεια του Ferrera M., 1996.

27. Παπαθεοδώρου Χ. και Πετμεζίδου Μ., 2004.

28. Commission of the European Communities, 2009. Επίσης, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, 2009.

φτώχειας μόλις κατά 2 ποσοστιαίες μονάδες (από 23% σε 21% ή μείωση κατά 9%), ενώ η εν λόγω επίδραση στις χώρες της ΕΕ ανέρχεται σε 10 μονάδες το 2006 (μείωση του κινδύνου φτώχειας κατά 38%).[29]

Επιπλέον, η περιορισμένη επίδοση των κοινωνικών παροχών οφείλεται εν μέρει και στη χαμηλή διείσδυσή τους στην περιοχή της φτώχειας.[30] Στην Ελλάδα και Ιταλία, όπου το πρόβλημα της φτώχειας είναι εντονότερο, μόνο 31% όσων βρίσκονταν στο φτωχότερο πενθημόριο ήταν αποδέκτες κοινωνικών παροχών εκτός συντάξεων.[31] Διαφαίνεται δηλαδή ότι πολλοί φτωχοί, ανάμεσα στους οποίους και οι εργαζόμενοι φτωχοί, είναι «μη επιλέξιμοι» για παροχές πρόνοιας, επειδή δεν ανήκουν σε καμία από τις επιδοτούμενες κατηγορίες.[32] Παρ' όλα αυτά θα πρέπει να αναγνωρισθεί το γεγονός ότι η δεκαετία του 1990 έχει φέρει σημαντικές καινοτομίες στο πεδίο της πολιτικής κατά της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού στη Νότια Ευρώπη. Η θεσμοθέτηση νέων στοχευμένων κοινωνικών παροχών και υπηρεσιών, που κατευθύνονται προς την αναγκαία ανακατανομή των κοινωνικών δαπανών υπέρ όσων έχουν μεγαλύτερες ανάγκες, όπως για παράδειγμα η εξάπλωση του ελάχιστου εισοδήματος, κάλυψαν ορισμένα από τα παραδοσιακά κενά κοινωνικής προστασίας.[33] Σημειώνεται ότι ο τρόπος και η ταχύτητα εφαρμογής των μέτρων αυτών και ειδικά της καθιέρωσης ελάχιστου εισοδήματος ήταν διαφορετικές ανάμεσα στις χώρες της Νότιας Ευρώπης, με την Ελλάδα να είναι η μόνη χώρα που «αντιστέκεται» στην εισαγωγή κάποιας μορφής ελάχιστου εισοδήματος, γεγονός που υπονομεύει την αποτελεσματικότητα της πολιτικής κατά της φτώχειας.[34]

Το θεσμικό πλαίσιο και οι κανονισμοί που ρυθμίζουν τη λειτουργία της αγοράς εργασίας είναι ο δεύτερος άξονας του κοινωνικού κράτους. Αυτά περιλαμβάνουν κυρίως τη μισθολογική πολιτική, τις ρυθμίσεις για προσλήψεις και απολύσεις, τις ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης. Μέσω της ομαδοποίησης των χωρών κατά κατηγορία κοινωνικού κράτους εντοπίζονται σημαντικές ομοιότητες και διαφορές ως προς τα βασικά χαρακτηριστικά των αγορών εργασίας και τη συσχέτισή τους με τη

29. ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, 2009.

30. Ματσαγγάνης Μ., Ferrera M., Capucha L., Moreno L., 2004.

31. Marlier E., & Cohen-Solal M., 2000, όπως αυτό αναφέρεται και στο Ματσαγγάνης, Μ. Ferrera M., Capucha L., Moreno L., 2004.

32. Ματσαγγάνης Μ., Ferrera M., Capucha L., Moreno L., 2004.

33. Ό.π.

34. Ό.π.

φτώχεια. Στις νοτιοευρωπαϊκές χώρες το τμήμα των επιδομάτων που χορηγούνται με εισοδηματικά κριτήρια είναι το χαμηλότερο μεταξύ των τεσσάρων κατηγοριών καθεστώτων, οι ρυθμίσεις προστασίας της απασχόλησης είναι περισσότερο περιοριστικές σε σύγκριση με τα υπόλοιπα καθεστώτα, η ανισότητα κατανομής εισοδημάτων από εργασία είναι υψηλότερη, η συμμετοχή στην απασχόληση είναι χαμηλότερη, οι ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης δεν είναι πολύ ανεπτυγμένες και η αποτελεσματικότητά τους κρίνεται ως χαμηλότερη, το μερίδιο της προσωρινής απασχόλησης είναι υψηλότερο (συγκεκριμένα διπλάσιο) και η φτώχεια των εργαζομένων είναι επίσης υψηλότερη συγκριτικά με τις υπόλοιπες τρεις κατηγορίες.[35]

Όσον αφορά στο ρόλο του κοινωνικού κράτους και τη σχέση του με τα ζητήματα της φτώχειας και της ευημερίας, καθώς και με τα χαρακτηριστικά των αγορών εργασίας, ίσως είναι σκόπιμο να αναφερθούμε στη θεωρία του Esping-Andersen για τους τρεις κόσμους του καπιταλισμού της ευημερίας, που προσέφερε χρήσιμα αναλυτικά εργαλεία για την εμπειρική διερεύνηση και ερμηνεία των ομοιοτήτων και των διαφορών ανάμεσα στα συστήματα κοινωνικής προστασίας και της επίπτωσης των καθεστώτων αυτών στην κοινωνική διαστρωμάτωση, την ευημερία και τις αγορές εργασίας. Στη θεωρία του στρέφει το ενδιαφέρον από το μέγεθος των δημοσίων κοινωνικών δαπανών που εκλαμβάνονταν ως μία παράμετρος για την εκτίμηση του βαθμού ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας, στις ιδιότητες του κοινωνικού κράτους και στις επιδράσεις της κοινωνικής πολιτικής στην επαγγελματική διάρθρωση, στη διανομή του εισοδήματος, στη δυναμική και τα χαρακτηριστικά των αγορών εργασίας και στην κοινωνική διαστρωμάτωση.[36] Σύμφωνα με τον Esping-Andersen, η έμφαση στις δημόσιες κοινωνικές δαπάνες αποκρύπτει τις διαφορές στον τρόπο αντιμετώπισης της κοινωνικής ευημερίας από το κράτος σε κάθε χώρα και τα αποτελέσματα που αυτός επιφέρει στην κοινωνική δομή και γενικότερα, αποκρύπτει το ρόλο του κράτους στη διαχείριση της οικονομίας και της ευημερίας μιας χώρας.[37]

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, αναλύει τις αλληλοεπιδράσεις μεταξύ των καθεστώτων κράτους πρόνοιας και των αγορών εργασίας, της δομής και των μεταβολών της απασχόλησης. Υποστηρίζει συγκεκριμένα ότι η

35. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2004.
36. Πετμεζίδου Μ. (επιμ.) στο Esping-Andersen G., 2006.
37. Esping-Andersen G., 2006.

αγορά εργασίας που είναι κλειστό σύστημα και αυτόνομο από την πολιτική αποτελεί μύθο και ότι ο σαφής, μολονότι πλαστός, διαχωρισμός της αγοράς εργασίας από το κράτος και τους κοινωνικούς θεσμούς ήταν βασισμένος στην κλασική φιλελεύθερη θεωρία, ιδίως στην παραδοχή της σχετικά με το αντιστάθμισμα ισότητας-απόδοσης. Αντίθετα, η αγορά εργασίας στις μεταβιομηχανικές κοινωνίες επηρεάζεται συστηματικά και άμεσα από το κράτος (πρόνοιας) και το κράτος είναι ένας ισχυρός μηχανισμός που διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στις τάσεις κινητικότητας, στη διάρκεια κατοχής μιας θέσης εργασίας, στη διαμόρφωση της μισθολογικής πολιτικής, στα γενικά χαρακτηριστικά των αγορών εργασίας και γενικότερα, στους τρόπους με τους οποίους οργανώνονται και λειτουργούν οι αγορές εργασίας. Έτσι, οι διεθνικές διαφορές στη συμπεριφορά των αγορών εργασίας αποδίδονται στο χαρακτήρα των καθεστώτων του κράτους πρόνοιας και της κοινωνικής πολιτικής και οι ιδιομορφίες των κρατών πρόνοιας αντικατοπτρίζονται στις αγορές εργασίας και διαμορφώνουν τη δομή της απασχόλησης και της κοινωνικής διαστρωμάτωσης.

Η κοινωνική πρόνοια στη Νότια Ευρώπη έχει χαρακτηρισθεί «υποτυπώδης» και ίσως δικαίως: το μικρό ειδικό βάρος της κοινωνικής πρόνοιας, βασικό χαρακτηριστικό του νοτιοευρωπαϊκού τύπου κοινωνικού κράτους, καθιστά ασθενική τη λειτουργία της ως μηχανισμού προστασίας από τη φτώχεια,[38] συσχετίζεται έντονα με την ύπαρξη προσωρινής απασχόλησης και εργασιακής αστάθειας, με το ύψος και την ανισότητα στη διανομή του εισοδήματος και με τις διάφορες μορφές αποστέρησης και προσδιορίζει ένα οικογενειοκεντρικό μοντέλο κοινωνικής ρύθμισης της ανεργίας, της εργασιακής αστάθειας,[39] καθώς και της φτώχειας των εργαζομένων. Η ανεπάρκεια του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα μεταβιβάζει την κύρια ευθύνη της προστασίας των ανέργων και των χαμηλά αμειβόμενων εργαζομένων στην οικογένεια, όπως φαίνεται και από την ανάλυση που προηγήθηκε. Συμβάλλει, έτσι, στην αναπαραγωγή του παραδοσιακού προτύπου οικογένειας, που στηρίζεται μεν στην αλληλεγγύη των μελών, αλλά, ταυτόχρονα, παράγει ισχυρές εξαρτήσεις.[40] Δεν είναι τυχαίο ότι στην Ελλάδα οι εργαζόμενες γυναίκες και οι εργαζόμενοι νέοι δεν φαίνεται να κινδυνεύουν ιδιαίτερα από τη

38. Ferrera M., 1996.
39. Gallie D., Paugam S., 2000.
40. Καραμεσίνη Μ., 2004.

φτώχεια. Αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός ότι στο τυπικό ελληνικό νοικοκυριό ο άνδρας-αρχηγός θεωρείται ακόμα ο βασικός προμηθευτής εισοδήματος,[41] που όμως επιφορτίζεται την ευημερία όλων των μελών του νοικοκυριού αλλά και την εξάρτισή τους.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ

Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι να εξετάσει τη σχέση της απασχόλησης με τη φτώχεια και να εντοπίσει ορισμένους βασικούς παράγοντες «κινδύνου» που αυξάνουν την πιθανότητα ενός ατόμου που εργάζεται να βρεθεί σε κατάσταση φτώχειας. Ως «εργαζόμενοι φτωχοί» ορίζονται τα άτομα που βρίσκονται στην απασχόληση για περισσότερο από 7 μήνες, των οποίων το ισοδύναμο διαθέσιμο οικογενειακό εισόδημα είναι χαμηλότερο από το 60% του εθνικού διάμεσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος.

Από την ανάλυση των στοιχείων για τα επαγγελματικά και ατομικά χαρακτηριστικά των εργαζομένων ατόμων προκύπτουν μια σειρά από ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Συνοπτικά, ορισμένα επαγγέλματα και μερικοί κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας, η αυτοαπασχόληση, η μερική απασχόληση, η προσωρινή εργασία, το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης και η μεγάλη ηλικία εμφανίζονται ως σημαντικοί επιβαρυντικοί παράγοντες για την εμφάνιση της φτώχειας των εργαζομένων. Πιο συγκεκριμένα:

- Αν και η εργασία αναγνωρίζεται ως καθοριστικός παράγοντας για τη μείωση της φτώχειας, τα χαμηλά εισοδήματα από εργασία φαίνεται να αποτελούν σοβαρό επιβαρυντικό παράγοντα για την εμφάνιση της φτώχειας. Το 14,2% των εργαζομένων ή 558.768 άτομα (έναντι του 20,55% του συνολικού πληθυσμού άνω των 16 ετών) ήταν φτωχοί το 2003, δηλαδή ένας στους επτά εργαζόμενους ήταν φτωχός.
- Το επάγγελμα σχετίζεται άμεσα και έντονα με την εμφάνιση της φτώχειας, όπως φαίνεται από τη σημαντική διαφοροποίηση στα επίπεδα φτώχειας ανάλογα με την επαγγελματική κατηγορία – οι «ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι κ.λπ.», οι «ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες κ.λπ.» και οι «ειδικευμένοι τεχνίτες κ.λπ.» εμφανίζουν αυξημένο κίνδυνο φτώχειας σε σύγκριση με το μέσο όρο φτώχειας του συνό-

41. Ό.π.

λου των εργαζομένων. Ειδικά η κατηγορία των «γεωργών, κτηνοτρόφων κ.λπ.» παρουσιάζει τρεις φορές μεγαλύτερο κίνδυνο από αυτόν του συνόλου των εργαζομένων και 24 φορές υψηλότερο από την επαγγελματική κατηγορία με χαμηλότερο κίνδυνο φτώχειας. Για το σχεδιασμό πολιτικών καταπολέμησης της φτώχειας σημαντική είναι και η διαπίστωση ότι υπάρχουν μεγάλες διακυμάνσεις του κινδύνου φτώχειας στις ομάδες ανά διψήφιο επίπεδο επαγγελμάτων από μηδέν για κάποιες ομάδες έως 20% και 44% για ορισμένες άλλες.

- Ο κλάδος οικονομικής δραστηριότητας επίσης εμφανίζεται ως σημαντικός παράγοντας που συμβάλλει στη διαμόρφωση της φτώχειας. Οι εργαζόμενοι στους κλάδους «γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία» και «κατασκευές» αντιμετωπίζουν κατά 3 και κατά 1,3 φορές, αντίστοιχα, μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας συγκριτικά με το σύνολο των εργαζομένων και κατά σχεδόν 20 και 8,6 φορές, αντίστοιχα, υψηλότερο κίνδυνο από αυτόν των απασχολούμενων σε κλάδο με το χαμηλότερο κίνδυνο. Μεγάλες διαφοροποιήσεις του κινδύνου φτώχειας παρατηρούνται επίσης ανά διψήφιο κλάδο – από μηδέν έως και 25%.
- Η θέση των εργαζομένων στο επάγγελμα φαίνεται να αποτελεί άλλο βασικό επιβαρυντικό παράγοντα για την εμφάνιση της φτώχειας. Οι αυτοαπασχολούμενοι παρουσιάζουν κίνδυνο φτώχειας κατά 3,7 φορές μεγαλύτερο από αυτόν των μισθωτών και κατά 1,6 φορές υψηλότερο από το σύνολο των εργαζομένων. Ειδικότερα, οι αυτοαπασχολούμενοι χωρίς άλλο προσωπικό (32,5% του συνόλου των εργαζομένων) συγκεντρώνουν περισσότερο από το ήμισυ του αριθμού των φτωχών ατόμων και συμβάλλουν καθοριστικά στη διαμόρφωση του επιπέδου φτώχειας του συνόλου των εργαζομένων.
- Η μερική απασχόληση εμφανίζεται ως παράγοντας που όχι μόνο δεν συμβάλλει στην εξάλειψη της φτώχειας, αλλά, αντίθετα, αυξάνει τον κίνδυνο φτώχειας. Οι εργαζόμενοι με μερική απασχόληση (σχεδόν 8% του συνόλου από τους οποίους 70% είναι γυναίκες) κινδυνεύουν από τη φτώχεια κατά 2,4 φορές περισσότερο από αυτούς με πλήρη απασχόληση και κατά 2,2 φορές πιο πολύ από το σύνολο των εργαζομένων.
- Οι προσωρινές θέσεις εργασίας (μισθωτοί με σύμβαση ορισμένου χρόνου ή έργου ή προσωρινά) φαίνεται να αποτελούν σημαντικό παράγοντα για την εμφάνιση φτώχειας και τη διαμόρφωση του επιπέδου φτώχειας των μισθωτών στο σύνολό τους. Οι μισθωτοί σε προσωρινές θέσεις εργασίας, ενώ αντιπροσωπεύουν το 22% του συνόλου των μισθωτών, συγκεντρώνουν πάνω από το 50% των φτωχών μισθω-

τών και αντιμετωπίζουν κίνδυνο φτώχειας κατά 3,8 φορές μεγαλύτερο από αυτόν των μισθωτών με μόνιμη σύμβαση εργασίας.

- Όσον αφορά τα ατομικά χαρακτηριστικά των εργαζομένων, το επίπεδο εκπαίδευσης εμφανίζεται ο σημαντικότερος επιβαρυντικός παράγοντας για την εμφάνιση φτώχειας. Οι απασχολούμενοι με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης αντιμετωπίζουν πολύ αυξημένο κίνδυνο φτώχειας, κατά 8,6 φορές μεγαλύτερο από αυτόν των ατόμων με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, κατά 3 περίπου φορές από αυτόν των εργαζομένων με μεσαίο επίπεδο εκπαίδευσης και κατά 2 φορές υψηλότερο από αυτόν του συνόλου των απασχολούμενων.
- Ο παράγοντας «φύλο» φαίνεται να έχει συγκριτικά περιορισμένη επίδραση στη διαμόρφωση της φτώχειας. Η διαφορά του κινδύνου φτώχειας μεταξύ εργαζομένων ανδρών και γυναικών, σε βάρος των ανδρών, δεν εμφανίζεται ιδιαίτερα σημαντική. Αυτό εξηγείται έως μεγάλο βαθμό τόσο με τον τρόπο που υπολογίζεται ο κίνδυνος φτώχειας, όπου λαμβάνεται υπόψη το εισόδημα του νοικοκυριού ως μονάδα μέτρησης της φτώχειας, όσο και με τις ιδιαιτερότητες της απασχόλησης στη χώρα μας και το πρότυπο της ελληνικής οικογένειας.
- Ο ρόλος της ηλικίας διαφαίνεται σημαντικότερος από αυτόν του φύλου για την εμφάνιση της φτώχειας. Ο κίνδυνος φτώχειας των ατόμων άνω των 55 ετών εμφανίζεται σχεδόν 1,5 φορές υψηλότερος από αυτόν του συνόλου των εργαζομένων, 1,6 φορές από αυτόν των μεσαίων ηλικιών (25-55 ετών) και κατά 4,6 ποσοστιαίες μονάδες από αυτόν των νέων 16-24 ετών. Όπως και στην περίπτωση των γυναικών, το συγκριτικά μεσαίο επίπεδο φτώχειας των νέων μάλλον οφείλεται περισσότερο στον τρόπο υπολογισμού του δείκτη και στο οικογενειακό πρότυπο, όπου οι νέοι συνεχίζουν να ζουν με την οικογένειά τους και να «προστατεύονται» οικονομικά από αυτή, παρά στις ικανοποιητικές αμοιβές των εργαζομένων νέων.
- Τέλος, το επίπεδο φτώχειας των εργαζομένων παραμένει στα ίδια επίπεδα διαχρονικά, όπως φαίνεται από μια σύγκριση με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία. Με τα ποσοστά αυτά, η Ελλάδα εμφανίζει τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας των εργαζομένων ανάμεσα στις χώρες της ΕΕ-27, παρουσιάζοντας σχεδόν διπλάσιο ποσοστό εργαζομένων φτωχών συγκριτικά με το μέσο όρο των ευρωπαϊκών χωρών.

Συνοπτικά, ως «εργαζόμενοι φτωχοί», τα άτομα, δηλαδή, που αντιμετωπίζουν υψηλό κίνδυνο φτώχειας ενώ εργάζονται, θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν οι απασχολούμενοι ως αγρότες στον κλάδο της γεωργίας, κτηνοτροφίας και αλιείας, οι εργαζόμενοι με μερική απασχόληση,

οι απασχολούμενοι με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, οι αυτοαπασχολούμενοι χωρίς άλλο προσωπικό, οι βοηθοί σε οικογενειακές επιχειρήσεις, τα άτομα άνω των 55 ετών, οι εργαζόμενοι στον κλάδο των κατασκευών, οι ανειδίκευτοι εργάτες, οι μισθωτοί σε προσωρινές θέσεις (με συμβάσεις ορισμένου χρόνου ή έργου ή προσωρινά), τα άτομα που εργάζονται λιγότερο από 30 ώρες την εβδομάδα και τέλος, κατ'ελάχιστα, περισσότερο οι άνδρες συγκριτικά με τις γυναίκες.

Δεδομένου ότι ο κίνδυνος φτώχειας υπολογίζεται με βάση το εισόδημα του νοικοκυριού και ότι γενικά η οικονομική κατάσταση των ατόμων δεν εξαρτάται μόνο από το ατομικό τους εισόδημα αλλά και από την οικονομική κατάσταση της οικογένειας στην οποίαν ζουν, η εξέταση των παραγόντων που επιδρούν αυξητικά στη φτώχεια λαμβάνει υπόψη και ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών. Συγκεκριμένα, από την εξέταση της έντασης εργασίας των μελών του νοικοκυριού, δείκτης που συνδέει το νοικοκυριό με την αγορά εργασίας, επιβεβαιώνεται ο βασικός ρόλος που έχει η εργασία στη διαμόρφωση της φτώχειας, δεδομένο που αναγνωρίζεται και ευρύτερα. Όσο αυξάνεται ο αριθμός των μελών του νοικοκυριού (16-64 ετών) που δουλεύουν, τόσο μειώνεται ο κίνδυνος φτώχειας των ατόμων σε όλες τις κατηγορίες νοικοκυριών. Έτσι, το ένα στα τρία άτομα που ζουν σε νοικοκυριά χωρίς εξαρτώμενα παιδιά και χωρίς πρόσβαση στην εργασία καθώς και περίπου το ένα στα δύο άτομα που ζουν σε νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά και κανείς δεν εργάζεται είναι φτωχοί.

Αντίθετα, όταν όλα τα μέλη εργάσιμης ηλικίας είναι στην απασχόληση, ο κίνδυνος φτώχειας μειώνεται κατά τρεις φορές για τα άτομα που ζουν σε νοικοκυριά χωρίς εξαρτώμενα παιδιά και κατά τέσσερις φορές για τα άτομα που ζουν σε νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά. Φαίνεται, επιπλέον, ότι η παρουσία παιδιών μάλλον ωθεί όχι μόνο τον αρχηγό αλλά και τα υπόλοιπα μέλη ενός νοικοκυριού στην αναζήτηση εργασίας. Η φτώχεια των νοικοκυριών χωρίς εξαρτώμενα παιδιά εμφανίζεται, εάν και ελάχιστα, υψηλότερη από αυτή των νοικοκυριών με παιδιά. Επιπλέον, τα νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά όπου δεν εργάζεται κανείς ή ορισμένα από τα μέλη εργάζονται λιγότερους μήνες αποτελούν πολύ μικρό ποσοστό του συνόλου των νοικοκυριών, εάν και ο κίνδυνος φτώχειας που αντιμετωπίζουν είναι ιδιαίτερα υψηλός. Γενικά, πάντως, φαίνεται ότι παρά τον καθοριστικό ρόλο της εργασίας για την οικονομική ευημερία των ατόμων, η σύνδεση των νοικοκυριών με την αγορά εργασίας δεν είναι ιδιαίτερα ισχυρή – κατά μέσο όρο το ένα τρίτο όλων των νοικοκυριών σε εργάσιμη ηλικία δεν συνδέεται με την απασχόληση και μόνο το ένα τρίτο των νοικοκυριών έχει δύο ή παραπάνω απασχολούμενους.

Στο παρόν άρθρο επιχειρείται μια εκτίμηση των βασικών παραγόντων που σχετίζονται με τα επαγγελματικά και ατομικά χαρακτηριστικά των απασχολουμένων και επηρεάζουν την πιθανότητα ενός ατόμου που εργάζεται να βρεθεί σε κατάσταση φτώχειας. Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι κατ' αρχάς, ο δείκτης που μετράει (ποσοτικά και μόνο) τη φτώχεια των εργαζομένων εμφανίζεται πολύ ευαίσθητος και επηρεάζεται έντονα και από τις ιδιαιτερότητες της αγοράς εργασίας κάθε χώρας, όπως από το βαθμό συμμετοχής των γυναικών στην απασχόληση, από την έκταση της μερικής και προσωρινής απασχόλησης, καθώς και από μια σειρά άλλων παραγόντων όπως τα οικογενειακά πρότυπα απασχόλησης, τα συστήματα κοινωνικής προστασίας κ.ά. Επιπλέον, το επίπεδο φτώχειας των εργαζομένων επηρεάζεται σημαντικά και διαμορφώνεται από το ευρύτερο πλαίσιο των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών μιας χώρας, από τις υφιστάμενες θεσμικές ρυθμίσεις και πολιτικές απασχόλησης, από τα χαρακτηριστικά και την αποτελεσματικότητα της εφαρμοζόμενης κοινωνικής πολιτικής, όπως αναγνωρίζεται ευρύτερα στη διεθνή βιβλιογραφία.

Αν και η συσχέτιση των μηχανισμών του κοινωνικού κράτους με τη φτώχεια των εργαζομένων έχει διερευνηθεί ελάχιστα, οι αναλύσεις που έχουν γίνει σε ευρωπαϊκό επίπεδο καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι τα χαρακτηριστικά και η αποτελεσματικότητα του κοινωνικού κράτους που λειτουργεί, αφ' ενός, ως μηχανισμός προστασίας από τη φτώχεια και τις ανισότητες γενικά και, αφ' ετέρου, ως μηχανισμός διαμόρφωσης των κανονισμών που ρυθμίζουν τη λειτουργία της αγοράς εργασίας, τη μισθολογική πολιτική και τις πολιτικές απασχόλησης, διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στο επίπεδο φτώχειας των εργαζομένων και του πληθυσμού γενικότερα. Από τις σημαντικές διαφορές και ομοιότητες μεταξύ των χωρών, που εντοπίζονται ανάλογα με το καθεστώς του κοινωνικού τους κράτους, υποστηρίζεται ότι η περιορισμένη επίδοση των κοινωνικών παροχών, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες τρεις κατηγορίες κοινωνικού κράτους, είναι ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά των νοτιοευρωπαϊκών χωρών.

Επίσης, στις νοτιοευρωπαϊκές χώρες το τμήμα των επιδομάτων που χορηγούνται με εισοδηματικά κριτήρια εμφανίζεται χαμηλότερο μεταξύ των τεσσάρων κατηγοριών καθεστώτων. Οι ρυθμίσεις προστασίας της απασχόλησης είναι περισσότερο περιοριστικές σε σύγκριση με τα υπόλοιπα καθεστώτα, η ανισότητα κατανομής εισοδημάτων από εργασία είναι υψηλότερη, η συμμετοχή στην απασχόληση είναι χαμηλότερη, ενώ μεγάλο τμήμα του εργατικού δυναμικού είναι αυτοαπασχολούμενοι. Οι

ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης δεν είναι πολύ ανεπτυγμένες και η αποτελεσματικότητά τους κρίνεται ως χαμηλότερη, το μερίδιο της προσωρινής απασχόλησης είναι υψηλότερο (συγκεκριμένα διπλάσιο) και η φτώχεια των εργαζομένων είναι επίσης υψηλότερη συγκριτικά με τις υπόλοιπες τρεις κατηγορίες. Τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής πρόνοιας στη Νότια Ευρώπη φαίνεται να έχουν προσδιορίζει ένα οικογενειοκεντρικό μοντέλο κοινωνικής ρύθμισης της ανεργίας, της εργασιακής αστάθειας και της φτώχειας των εργαζομένων.

Ορισμένες από τις παραπάνω διαπιστώσεις επιβεβαιώνονται και από την ανάλυση που προηγήθηκε στο παρόν άρθρο: υψηλά ποσοστά αυτοαπασχόλησης και προσωρινής εργασίας, σχετικά χαμηλή συμμετοχή των γυναικών στην απασχόληση, υψηλός κίνδυνος φτώχειας του πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένων και των εργαζομένων. Η ανεπάρκεια του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα φαίνεται να μεταβιβάζει την κύρια ευθύνη της προστασίας των ανέργων και των χαμηλά αμειβόμενων εργαζομένων στην οικογένεια. Συμβάλλει, με αυτόν τον τρόπο, στην αναπαραγωγή ενός παραδοσιακού προτύπου οικογένειας, που στηρίζεται μεν στην αλληλεγγύη των μελών, αλλά, ταυτόχρονα, παράγει ισχυρές εξαρτήσεις. Δεν είναι τυχαίο ότι στην Ελλάδα, παρά το γεγονός ότι η ανεργία των γυναικών και των νέων είναι σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα και οι περισσότερες θέσεις μερικής απασχόλησης καταλαμβάνονται από γυναίκες, παρ' ότι, αφ' ενός, οι γυναίκες καταλαμβάνουν ένα μεγάλο ποσοστό θέσεων εργασίας που είναι χαμηλής εξειδίκευσης και αμοιβής και οι μέσοι όροι των αποδοχών των γυναικών εξακολουθούν να είναι χαμηλότεροι αυτών των ανδρών και, αφ' ετέρου, ο κατώτερος μισθός είναι απαγορευτικός για την αυτόνομη επιβίωση των νέων, οι εργαζόμενες γυναίκες και οι εργαζόμενοι νέοι δεν φαίνεται να κινδυνεύουν ιδιαίτερα από τη φτώχεια, επειδή υπάρχει η προστασία της οικογένειας και επειδή υπάρχει ο άνδρας-αρχηγός και βασικός προμηθευτής εισοδήματος του τυπικού ελληνικού νοικοκυριού,[42] που επιφορτίζεται την ανεργία, τις προσωρινές και τις χαμηλά αμειβόμενες δουλειές, την εξάρτιση των νέων και των γυναικών.

Παρά τις παραπάνω ενδείξεις, πάντως, η γνώση γύρω από τους παράγοντες που σχετίζονται θετικά ή αρνητικά με τη φτώχεια των εργαζομένων είναι ακόμα ελλιπής και ορισμένες φορές δύσκολα αποτυπώνεται στατιστικά. Τα υπάρχοντα στοιχεία και η διαθέσιμη βιβλιογραφία

42. Καραμεσίνη Μ., 2004.

είναι σχετικά πρόσφατα και περιορισμένα. Το πεδίο αυτό απαιτεί συστηματική μελέτη και η περαιτέρω διερεύνηση θα συμβάλει τόσο στη διεύρυνση της γνώσης όσο και στην επιλογή κατάλληλης πολιτικής για την αντιμετώπιση του επίκαιρου αυτού φαινομένου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Esping-Andersen G., 2006, *Οι τρεις κόσμοι του καπιταλισμού της ευημερίας,* στο Μ. Πετμεζίδου (επιμ.), Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

ΕΣΥΕ, Γενική Γραμματεία, 2009*, Έρευνα εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών2007, Δελτίο τύπου.* http://www.statistics.gr/gr_tables/s805_sfa_2_dt_an_07_2_y.pdf

ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, 2009, *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση. Ετήσια έκθεση 2008,* 10 Εκθέσεις, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.

Ιωακείμογλου Η. και Σουμέλη Ε., 2002, «Χαμηλά αμειβόμενοι και εργαζόμενοι φτωχοί στην Ελλάδα», *Ενημέρωση,* τεύχ. 89, Αθήνα, ΙΝΕ-ΓΣΕΕ.

Καραμεσίνη Μ., 2004, «Ανεργία, φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός στην Ελλάδα» στο Επιστημονική Εταιρία Κοινωνικής Πολιτικής, Μ. Πετμεζίδου, Χ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), *Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός,* Αθήνα, Εξάντας, σ. 399-438.

Κετσετζοπούλου Μ., 2005, «Αγορά εργασίας και φτώχεια», Συνέδριο του Ινστιτούτου Κοινωνικής Πολιτικής του ΕΚΚΕ *«Φτώχεια, ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός»,* 22-23 Σεπτεμβρίου 2005, Λαύριο, ΕΚΚΕ.

Κετσετζοπούλου Μ. και Κωστάκη Α., 2000, «Διερεύνηση της επίδρασης των δημογραφικών χαρακτηριστικών των ατόμων εργάσιμης ηλικίας στην απασχόληση», *Επιθεώρηση Αποκέντρωσης Τοπικής Αυτοδιοίκησης και Περιφερειακής Ανάπτυξης,* τεύχ. 19, Αθήνα, Ελληνικό Κέντρο Αποκέντρωσης Τοπικής Αυτοδιοίκησης και Περιφερειακής Ανάπτυξης, σ. 35-45.

Κετσετζοπούλου Μ., 2007 «Εργαζόμενοι φτωχοί στην Ελλάδα» στο Μ. Κετσετζοπούλου, Η. Κικίλιας, Α. Μουρίκη, Γ. Παπαπέτρου, Μ. Τζωρτζοπούλου και Ε. Φρονίμου (επιμ), *Το κοινωνικό πορτραίτο της Ελλάδας 2005-2006,* ΕΚΚΕ, Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, σ. 219-231.

Ματσαγγάνης Μ., Ferrera M., Capucha L. και Moreno L., 2004, «Πολιτικές κατά της φτώχειας στη Νότια Ευρώπη» στο Επιστημονική Εταιρία Κοινωνικής Πολιτικής, Μ. Πετμεζίδου, Χ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), *Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός,* Αθήνα, Εξάντας, σ. 483-512.

Μητράκος Θ., Πανοπούλου Γ. και Τσακλόγλου Π, 2001, «Οικονομικές ανισότητες και φτώχεια στην Ελλάδα: Ποσοτικές διαστάσεις του προβλήματος», στο Θ. Πάκος (επιμ.), *Η κοινωνία των 2/3. Διαστάσεις του σύγχρονου κοινωνικού προβλήματος,* Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Παπαθεοδώρου Χ. και Πετμεζίδου Μ., 2004, «Ανισότητα, φτώχεια και αναδιανομή μέσω των κοινωνικών μεταβιβάσεων: η Ελλάδα σε συγκριτική προοπτική», στο Επιστημονική Εταιρία Κοινωνικής Πολιτικής, Μ. Πετμεζίδου και Χ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), *Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός*, Αθήνα, Εξάντας, σ. 307-366.

Παρατηρητήριο Φτώχειας, Εισοδημάτων, Ανισοτήτων και Κοινωνικού Αποκλεισμού (ΠΑΦΕΑΚ), 2008, *Πόρισμα 2008.*
http://www.econ.uoa.gr/UA/content/gr/Article.aspx?office=17&folder=765&article=1921

Πετμεζίδου Μ., 2006, «Πρόλογος επιμελήτριας», στο Esping-Andersen G. *Οι τρεις κόσμοι του καπιταλισμού της ευημερίας,* Μ. Πετμεζίδου (επιμ.), Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Τήνιος Π., Μητράκος Θ. και Ζωγραφάκης Σ., 2001, «Οι διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα», *Οικονομικός*, 24 Νοεμβρίου σ. 83-96.

Τσακλόγλου Π., 1993, «Φτώχεια στην Ελλάδα: Μεθοδολογικά προβλήματα, επισκόπηση μελετών, τάσεις και προοπτικές», στο Ν. Πετραλιάς (επιμ.), *Διαστάσεις της κοινωνικής πολιτικής σήμερα,* Αθήνα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, σ. 369-390.

Τσακλόγλου Π., 1999, «Ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα», στο Μ. Ματσαγγάνη (επιμ.), *Προοπτικές του κοινωνικού κράτους στη Νότια Ευρώπη,* Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Τσακλόγλου Π., Πανοπούλου Γ. και Μητράκος Θ., 2001, «Οικονομικές ανισότητες και φτώχεια στην Ελλάδα: Ποσοτικές διαστάσεις του προβλήματος», στο Θ. Πάκος (επιμ.), *Η κοινωνία των 2/3. Διαστάσεις του σύγχρονου κοινωνικού προβλήματος,* Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, 2005, *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ένταξη 2005-2006.* Αθήνα.

Ξενόγλωσση

Bardone L, Guio AC, 2005, *In-work poverty. New commonly agreed indicators at the EU level,* Statistic in focus, Population and Social conditions, 5/2005, Population and Living Conditions, Eurostat.

Commission of the European Communities, 2009, *Joint report on social protection and social inclusion, Commission Staff Working Document,* Brussells, 13.2.2009 SEC(2009) 141. http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/docs/social_inclusion/2009/supporting_document_en.pdf

Esping-Andersen, G., 1990, *The three Worlds of Welfare Capitalism.* Cambridge, Polity.

European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2004, *Working poor in the European Union,* Luxembourg, Office for Official Publications of the European communities.

European Commission, 2004, *Common Cross-sectional EU indicators based on EU-SILC; the gender pay gap, Working Group on statistics on income and living conditions (EU-SILC),* Luxembourg, Eurostat.

European Commission, Employment and Social Affairs, 2004, *Employment in Europe 2004,* Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities.

European Commission, Eurostat, 2002b, *European Social Statistics – Labour market policy, expenditure and participants. Data 2000*, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities.

Ferrera M., 1996, «The "Southern Model" of Welfare in Social Europe», *Journal of European Social Policy*, vol. 6, no 1, σ. 17-37.

Gallie D. and Paugam S., 2000, *Welfare regimes and the experience of unemployment,* Oxford, Oxford University Press.

Ioakimoglou I. and Soumeli E., 2002, INE/GSEE-EDEDY, «Low-wage workers and the working poor: the case of Greece», European Industrial Relations Observatory (EIRO).

Marlier E., and Cohen-Solal M., 2000, «Social benefits and their redistributive effect in the EU», *Statistics in Focus*, (Theme 3, 9/2000), Luxembourg, Eurostat.

Social protection Committee, 2001, *Report on Indicators in the field of poverty and social exclusion*.

Tsakloglou P., 1990, «Aspects of poverty in Greece», *Review of Income and Wealth 36,* σ. 381-402.

Tsakloglou P. and Panopoulou G., 1998, «Who are poor in Greece? Analysing poverty under alternative concepts of resources and equivalence scales», *Journal of European Social Policy,* vol. 8, σ. 229-252.